

РОЗДІЛ 2.

МЕХАНІЗМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ УЧНІВ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Теоретичне обґрунтування моделі системи управління правовою освітою учнів

Важливим фактором побудови громадянського суспільства в Україні є модернізація системи правової освіти та правового виховання підростаючого покоління. Успішне вирішення цих завдань вимагає від керівників, учителів, учасників навчально-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти високої професійної компетентності, педагогічної та методичної майстерності, знань методологічних засад сучасної філософії освіти, розуміння місії педагога в державотворчих процесах, чітко визначеної правової громадянської позиції [21]. Правовий аспект у системі роботи школи з учнями реалізується через правове навчання, виховання правової культури і правової свідомості, виховання правомірної поведінки, правову агітацію [47]. Основним інструментом у реалізації цих напрямів діяльності є система управління. М. Поташник та М. Моїсєєв вважають, що описати систему управління – це послідовно дати характеристику таким чинникам, як: ціннісне підґрунття та принципи побудови системи управління; місце і роль наявної системи у метасистемі, до якої вона входить; вимоги до системи управління, об'єктивні завдання, які висуває дійсність; функції управління; спрямованість, орієнтації та цілі системи управління; властивості управління, що визначають його тип; його організаційна структура; методи, засоби, технології управління, послідовність дій і визначення механізмів управлінської діяльності; умови та ресурси ефективної діяльності (кадрові, фінансові, матеріальні, нормативно-правові, часові); продукти системи управління (накази, виконання, плани, схеми, моделі, документи) [39].

Для наукового обґрунтування та побудови системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти науковці використовують метод моделювання, що розглядається як метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова і вивчення моделей реально існуючих предметів та явищ і об'єктів, що конструюються, для визначення або покращення їхніх характеристик,

раціоналізації способів їх побудови, управління ними. В сучасній українській мові слово «модель» багатозначне. Одне із значень – це «досліджуваний об'єкт, представлений у найбільш загальному вигляді» [48]. С. Гончаренко вважає, що модель є «умовним зразком (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), який зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації і умовності засобів зображення» [4]. Під моделлю розуміють також уявну або матеріальну систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, може змінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт. Концептуальна модель означає, передусім, усвідомлене явище (об'єкт), що має високий ступінь узагальнення, містить сукупність ідей, відбиває певний принциповий підхід [19]. Відтак, обираючи метод моделювання для побудови системи управління правовою освітою учнів, треба керувалися ще й тим, що через створення моделі управлінської діяльності здійснюється аналітичний опис системи управління, пояснюються причини якості її функціонування, відбувається прогнозування нових умов розвитку, визначається еталон для порівняння чинної та попередньої систем управління, змістовно обґрунтовується реальна система управління [36]. Дж. Лінклідер звертає увагу на певні можливості ефективного використання моделей, а саме: модель може виконувати функцію компактної організації фактів, їх взаємозалежності; мати конкретну сферу застосування; бути використана для планування нових спостережень та експериментів; модель дає можливість залучити до аналізу якісні та кількісні дані [43].

Опираючись на ці наукові позиції, Т.Ремех було розроблено модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти [69]. Розробка моделі відбувалася за такими етапами:

1. Визначення методологічної основи побудови моделі (закономірності, принципи, наукові підходи), формулювання місії, визначення головної мети і завдань, виокреслення функцій системи управління правовою освітою учнів на всіх управлінських рівнях.

2. Розробка та наукове обґрунтування структурних компонентів моделі, їх взаємозв'язку та взаємообумовленості.

3. Побудова моделі, виокреслення вертикальних і горизонтальних, прямих та зворотних зв'язків між її компонентами.

4. Розробка технології впровадження та методичних рекомендацій щодо застосування моделі.

Охарактеризуємо сутність кожного етапу.

Важливим теоретичним підґрунтям для розробки системи управління правовою освітою учнів є закономірності, під якими розуміють відносно стійкі причинно-наслідкові зв'язки, що існують в системних об'єктах, процесах, явищах і забезпечують їх стабільність та розвиток [22]. Загальні закономірності управління існують об'єктивно, незалежно від рівня управління, розкриваючи усталені зв'язки між дією зовнішніх і внутрішніх подразників та реакцією управлінської підструктури. На кожному рівні управління існують часткові закономірності, які відбивають специфіку цього рівня через розкриття усталених характерних зв'язків між особливостями компонентів внутрішньої структури керованої підсистеми і оточуючого середовища. Загальні функції управління детерміновані загальними закономірностями процесу управління, а саме: ефективність управління забезпечується субординаційною і координаційною узгодженістю цілей суб'єктів управління з урахуванням реальної ситуації; ефективність управлінської діяльності залежить від ступеня взаємовідповідності структур керуючої та керованої підсистеми; збільшення свободи посилює процеси самоорганізації (через самоуправління), чим підвищує мотивацію виконавців; якість управління залежить від ступеня розробленості критеріальної моделі результату; чим повніше забезпечує керівник взаємодію школи, сім'ї, громадськості, тим ефективніше керівництво; закономірність залежності компетентності керівництва і результатів управління; чим повніше забезпечує керівник взаємодію змістової, процесуальної та організаційної діяльності в управлінні правовою освітою, тим ефективніше керівництво та вищі результати діяльності колективу в цьому напрямку; чим ефективніша система прямих та зворотних зв'язків в управлінні, тим вищі результати управлінського впливу [30].

Загальновідомо, що основою будь-якої системи є принципи, як фундаментальні, теоретично обґрунтовані та практично перевірені положення, що відображають її найсуттєвіші і найхарактерніші риси [31]. Принципи управління були предметом розгляду багатьох учених і достатньо глибоко обґрунтовані в наукових джерелах [21;25;30;31].

Беручи за основу розроблені в науці принципи управління, Т. Ремех конкретизувала принципи побудови та функціонування моделі системи управління правовою освітою учнів. Їх умовно поділено на дві групи: методологічні та організаційні. До методологічних принципів відносяться: принцип соціальної детермінації, науковості, системності, конкретності, комплексності, інформаційної достатності. Розглянемо більш детально кожен з них.

Принцип соціальної детермінації наголошує на важливості врахування керівником закладу загальної середньої освіти в управлінні системою правової освіти учнів об'єктивних причинних зв'язків, явищ, факторів впливу зовнішнього середовища; розуміння ним головних соціальних завдань правової освіти учнів; суспільної ідеології освіти на конкретному етапі історичного розвитку держави; орієнтацію керівника на дотримання прав і свобод людини; максимальну відповідальність управлінської ланки за створення умов для успішного здійснення правоосвітніх завдань.

Принцип науковості орієнтує управління на наукову основу і передбачає врахування керівником об'єктивних закономірностей, наукових підходів у створенні моделі системи управління правовою освітою учнів, використання наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, досягнень науки, новітніх технологій в організації та здійсненні правоосвітньої роботи з учнями. Керуючись цим принципом, керівник на практиці застосовує теоретичні основи індивідуальної та колективної взаємодії, прийняття і реалізації управлінського рішення, усвідомлює та освоює методологічні основи управлінської діяльності, грамотно застосовує законодавчі і нормативні документи.

Принцип системності сприяє баченню та розумінню всіх складових управління правовою освітою учнів (суб'єктів, змісту, функцій, форм, методів, зв'язків тощо) як єдності закономірно обумовлених, пов'язаних, функціонуючих, взаємозалежних частин, що забезпечує цілісність і взаємозв'язок усіх компонентів системи між собою та з зовнішнім середовищем.

Принцип конкретності передбачає чітко визначену структуру моделі системи управління правовою освітою учнів та конкретний зміст її складових, виділення найсуттєвіших елементів в правоосвітньому

процесі, що дозволяє розподілити виконання управлінських функцій між усіма учасниками навчально-виховного процесу для забезпечення дієвості і результативності роботи системи. Відповідно до цього принципу, кожен суб'єкт управління виконує конкретні функції, має конкретні повноваження, відповідає за конкретну частину роботи, що визначається і регламентується організаційними документами загальноосвітнього навчального закладу. Крім того, даний принцип дозволяє створювати додаткові, тимчасові і постійні функціональні структури у зв'язку зі змінами в закладі чи за потребою.

Принцип комплексності передбачає поєднання цільового, функціонального і лінійного управління; відображає періодичність та послідовність як окремих дій підсистем, так і системи в цілому; сприяє поєднанню факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, компонентів системи управління правоосвітнім процесом у школі, рівнів управління та функцій, що виключає однобічний характер управління і забезпечує комплексність роботи даної системи.

Принцип інформаційної достатності орієнтує на необхідність ресурсного забезпечення управління правовою освітою учнів, наявність систематизованих даних з питань правоосвітньої та правовиховної роботи, створення відповідних банків педагогічної інформації для роботи з учнями, батьками, громадськістю, в яких концентрувалася б інформація щодо правоосвітнього процесу та його результатів у загальноосвітньому навчальному закладі і підтримувала б процес управління.

На організаційному рівні модель системи управління правовою освітою учнів характеризується принципами правової пріоритетності і законності, цілеспрямованості, відкритості, об'єднаного розподілу праці, адаптивності, збалансованості, повноти, варіативності, персоніфікації особистості, зворотного зв'язку.

Принцип правової пріоритетності і законності передбачає відповідність діяльності керівника закладу загальної середньої освіти чинному законодавству України та нормативно-правовим документам у питаннях організації правової освіти учнів, налагодженню співпраці в даному напрямі з державними установами та громадськими організаціями, вибору форм та методів впливу на суб'єктів правоосвітнього процесу, дотримання прав людини, дитини.

Принцип цілеспрямованості відображає необхідність визначення реальних, соціально значущих та перспективних цілей щодо вирішення правоосвітніх і правовиховних завдань, умінні ставити мету відповідно до оптимальності і реальності умов її соціальної значимості, перспективності та шляхів досягнення. Встановлення мети супроводжується узгодженням цілей всіх виконавців, урахування реальних умов, нормативних актів тощо. Щоб спрямувати діяльність колективу у правоосвітньому напрямі, розробляється модель бажаного результату, встановлюються критерії оцінювання результатів діяльності.

Принцип об'єднаного розподілу праці орієнтує на делегування управлінських функцій учасникам навчально-виховного процесу. Делегування може відбуватися на різних рівнях управління: від директора до заступників, від заступників до вчителів, психолога, класного керівника, бібліотекаря тощо. Не дивлячись на те, що відповідальність за виконання делегованих повноважень все ж несе керівник, проте, делегування підвищує у персоналу відповідальне ставлення до праці, вмотивовує на колективну творчість, довіру, співпрацю.

Принцип відкритості реалізується через інтегративність роботи системи, вільний обмін інформацією із внутрішнім і зовнішнім середовищем, в зв'язку з чим відбувається поточне коригування цільових функцій і забезпечується динамічність та постійна корекція в роботі системи управління правовою освітою учнів, з'являється більша свобода вибору засобів, методів, способів управлінської діяльності, формується відчуття причетності до спільного управління справою та підвищується відповідальність за її успішне вирішення, що, значно підвищує самоорганізацію, самоуправління, стимулює активний пошук способів розв'язання проблем, виявлення ініціативи.

Принцип збалансованості дозволяє керівнику отримувати дані щодо оцінки роботи системи на кожному рівні управління, порівнювати показники на «вході» та «виході» і вносити відповідні корективи для забезпечення узгодженої роботи усіх складових системи і забезпечення її оптимального функціонування. Даний принцип вимагає від керівника вмінь проаналізувати й оцінити стан правоосвітньої роботи в закладі, визначити шляхи і засоби досягнення мети, ухвалити відповідне

рішення, яке завжди пов'язане з покладанням відповідальності за наступні дії і результат.

Принцип повноти орієнтує на вичерпну достатність структурних компонентів системи, необхідних для успішного управління правовою освітою учнів, консолідацію всіх зусиль для досягнення максимально можливих результатів управління з мінімальними затратами часових, матеріальних, кадрових тощо ресурсів; в отриманні своєчасної, достовірної і вичерпної інформації щодо стану роботи системи, виконання делегованих повноважень, інтеграцію, узгодженість і збалансованість дій усіх учасників навчально-виховного процесу на реалізацію завдань правової освіти учнів.

Принцип адаптивності передбачає узгодженість дій між усіма учасниками навчально-виховного процесу в школі відповідно до вимог сучасності і завдань держави щодо правової освіти учнів, взаємоприспосовування інтересів керованої і керуючої підсистем, створення необхідних умов для правоосвітньої роботи, систематичну об'єктивну оцінку наслідків діяльності суб'єктів управління. Це допомагає досягти в педагогічному колективі взаєморозуміння, врахувати інтереси людей, підвищити мотивацію праці.

Принцип персоніфікації особистості дозволяє керівнику закладу загальної середньої освіти оптимально використовувати професійний та особистісний потенціал кожного учасника навчально-виховного процесу відповідно до індивідуальних особливостей особистості. Для цього йому необхідно знати і застосовувати різні мотиваційні підходи: задоволення соціальних потреб працівників, підтримка сприятливого психологічного мікроклімату в колективі і атмосфери взаємоповаги, створення умов для творчої самореалізації, визнання їх досягнень, матеріальне і моральне стимулювання, підвищення корпоративної культури тощо.

Принцип зворотного зв'язку забезпечує відображення впливу результатів функціонування системи управління правовою освітою учнів на характер цього функціонування; вказує на необхідність отримання інформації про стан роботи системи на кожному рівні управлінської діяльності, оцінку глибини їх значимості для вирішення окреслених завдань, встановлення відповідності реального стану роботи очікуваним результатам.

Розглянуті принципи відображають основні тенденції, головні риси та специфіку системи управління правовою освітою учнів закладів загальної середньої освіти, а тому їх врахування необхідне при її побудові та реалізації.

Аналіз теоретичних джерел свідчить, що науковці управління розглядають з точки зору різних наукових теоретико-методологічних підходів, таких як системний, цільовий, синергетичний, компетентнісний, особистісно-орієнтований.

Системний підхід в управлінні правоосвітньою роботою з учнями ґрунтується на теорії систем. Його метою є системне бачення дійсності, усвідомлення всього оточуючого як системи систем і створення моделі управління системою. В основу системного підходу покладено зміст поняття «система», що означає певну цілісність, яка складається із взаємозалежних елементів, кожна з яких характеризує ціле. Її розглядають як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь, або як форму організації, будови чого-небудь, як сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням, або як будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [2]. До основних ознак системи відносять: чітко визначену мету; наявність складових елементів, компонентів, частин, з яких утворюється система; визначеність функціональних завдань кожного елемента, які не дублюються; наявність зв'язків між елементами структури; енергетику системи, за рахунок якої вона діє; керованість та самокерованість; зв'язки із зовнішнім середовищем [32]. Якщо проаналізувати **структуру педагогічної системи**, яким є заклад загальної середньої освіти, то, на думку Н. Кузьминої, вона містить п'ять таких компонентів, як мета, для реалізації якої створюється система; навчальна інформація, завдяки якій повинна бути реалізована мета; засоби комунікації, тобто засоби, форми, методи впливу на учнів; школярів, для яких створюється педагогічна система і в особистості та діяльності яких мають відбуватися за час навчання певні зміни; педагогів, які є носіями знань про мету, навчальну інформацію, засоби комунікації, учнів та себе самих [27].

В той же час, цілісність структурних компонентів педагогічної системи забезпечує така підсистема навчального закладу, як

управлінська, що розглядається як самостійна складна система, структурними компонентами якої є:

1. Мета управління – створення умов для реалізації мети навчального закладу.

2. Управлінська інформація, яку містять концепції діяльності, плани роботи, накази, розпорядження, положення, пам'ятки, інструкції, розклади занять, рішення колегіальних органів тощо.

3. Засоби управлінської комунікації, тобто засоби, форми, методи управління.

4. Керуюча підсистема, яку утворюють органи адміністративного та колегіального управління навчальним закладом.

5. Керована підсистема – педагогічна, матеріально-технічна, фінансова системи [48].

Як зазначає В. Симонов, саме системний підхід дозволяє орієнтуватися на досить широкий обсяг кількісних і якісних показників роботи школи, бачити їхній взаємозв'язок, а також виявляти динаміку, тенденції процесів, які відбуваються в освітньому закладі [42], що дає можливість проектувати раціональні системи, зокрема навчальні, та системи управління ними, сприяє організації «багатогранного мислення керівника» по відношенню до заходів правоосвітнього та правовиховного характеру в закладі. Системний підхід забезпечує сприйняття навчального закладу як складного багатокомпонентного утворення, однією із підсистем якого є правова освіта учнів та управління її здійсненням. Система управління правовою освітою учнів є відкритою, оскільки взаємодіє з навколишнім середовищем, яке з одного боку впливає на саму систему, а з іншого боку спостерігається вплив системи на навколишнє середовище. Пізнання правоосвітньої роботи з різних аспектів дозволяє поглиблювати знання про неї та добирати відповідні методи управління, а системний підхід надає системного характеру змісту управлінської діяльності, дає можливість спостерігати за окремими підсистемами, бачити їх слабкі місця та вносити своєчасну корекцію.

Відтак, управління правовою освітою учнів треба розглядати як цілісну систему, що характеризується сукупністю взаємопов'язаних елементів, зв'язками з іншими системами, а також набуттям системою

управління правовою освітою учнів таких якісних ознак, яких не має кожен окремий елемент.

Оскільки системоутворюючим елементом будь-якої системи є ціль, то важливо дану проблему розглядати і з позицій цільового підходу. С. Подмазін розглядає управління правовою освітою учнів як цілеспрямовану діяльність з вирішення визначених державою завдань правової освіти учнів, покликану забезпечити відповідний рівень їхньої правосвідомості та правової культури [37].

Метою управління правовою освітою учнів є створення необхідних умов для ефективної взаємодії учасників навчально-виховного процесу задля вирішення завдань правоосвітньої роботи в закладі загальної середньої освіти. До таких умов відносяться інформаційні, прогностичні, педагогічні, психологічні, організаційні, правові, кадрові, матеріально-технічні, фінансові, ергономічні, медичні, які й забезпечать реалізацію поставлених цілей.

Усвідомлення цілей управлінської діяльності дає можливість об'єктивно її аналізувати, моделювати, приймати ефективні управлінські рішення, які ґрунтуються на наукових засадах. Науковий підхід до реалізації завдань правової освіти учнів забезпечує врахування законів та закономірностей розвитку освітнього процесу, досягнень психолого-педагогічної науки, нових освітніх технологій. Для нього характерним є те, що будь-яка проблема має ґрунтуватися на вихідних положеннях, принципах, доведених дослідним шляхом і випробуваних під час спеціально організованих експериментів або підтверджених досвідом. Науковий підхід не заперечує й інтуїцію, а навпаки перевіряє, обґрунтовує здогадку, робить інтуїтивне виконання певних дій керівника усвідомленим [19].

Сьогодні заклади загальної середньої освіти працюють в умовах постійних змін, соціально-економічних перетворень, освітніх нововведень, які порушують рівновагу, породжують модернізаційні ризики. За таких умов успішно діяти допомагає синергетичний підхід до управління, який дозволяє передбачити і врегулювати процеси змін і оновлення в управлінській діяльності керівників шкіл. «Суть його полягає в тому, що за будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу на систему, який може вивести її із стану рівноваги, в системі розгортаються процеси, спрямовані на збереження або повернення

втраченої рівноваги» [21]. Врахування синергетичного підходу до організації правової освіти учнів у школі сприяє розв'язанню багатьох проблем, що виникають під час навчально-виховного процесу. Саме застосування синергетичного підходу дозволяє вибрати один із багатьох можливих варіантів розв'язання педагогічних ситуацій, які часто керівникові доводиться вирішувати з учнями, батьками та працівниками школи; допомагає встановити зв'язки, що сприяють налагодженню механізмів самоорганізації [60]. Синергетичний підхід дозволяє не нав'язувати школі шляхи її розвитку, а розглядати школу як відкриту соціальну систему, здатну до саморозвитку. «Школа, постійно коригуючи свою діяльність в умовах «мінливого суспільства», має рухатися в напрямку основних тенденцій соціокультурного розвитку того суспільства, в якому існує» [24]. Враховуючи позиції синергетичного підходу, можна розглядати систему управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти такою, що знаходиться в «точці нерівноважності», тобто в точці переходу з одного стану в інший; з'ясовувати новоутворення, що виникають за «порогом точки нерівноважності»; спостерігати поведінку самоорганізуючої системи у перехідний («фазовий перехід») період тощо [21]. Синергетична модель, запропонована В. Цикінім, допомагає враховувати такі важливі характеристики управління правовою освітою, як: відкритість правової освіти і творчий характер навчання; вільне користування керівником закладу загальної середньої освіти різноманітними інформаційними системами для ефективного впливу на правоосвітній процес та його результати; особистісне спрямування правової освіти, коли за точку відліку береться не соціум як цілісна система, а учень зі своєю неповторністю, як постійне джерело стихійності, неупорядкованості та, водночас, джерело розвитку; поява в управлінні правовою освітою учнів нового типу соціальних відносин, що передбачають взаємодопомогу, співпрацю й співтворчість усіх учасників правоосвітнього процесу [36].

Оскільки якість управління правовою освітою учнів знаходиться в прямій залежності від рівня компетентності суб'єктів управління, важливим є дослідження проблеми і з позицій компетентнісного підходу. Слід зазначити, що питання управлінської компетентності керівників стали предметом вивчення багатьох вітчизняних та

зарубіжних науковців, зокрема, Л. Даниленко, О. Мармази, В. Маслова, В. Шаркунової. Управлінська компетентність розглядається як «система теоретико-методологічних і нормативних положень, спеціально-наукових знань, організаційно-методичних та технологічних умінь, які об'єктивно необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов'язків; відповідних моральних і психологічних якостей» [31]. В. Маслов та В. Шаркунова наголошують на тому, що «компетентність є результатом ґрунтовної базової підготовки, творчої діяльності і безперервного підвищення світоглядного професійного, загальнокультурного рівня в різноманітних формах, головне, через самоосвіту» [31]. Прийняття компетенцій як цілей освіти зумовлює те, що зміст освіти набуває орієнтації на особистість школяра, а предметні знання і уміння не є кінцевими цілями навчання, а лише щаблюною в набутті компетенцій. Предметні компетенції – це знання, вміння, ставлення, навички [23].

Слід зазначити, що однією із провідних тенденцій модернізації освіти нового тисячоліття є особистісно-орієнтований підхід до управління та навчально-виховного процесу, який дозволяє будувати між керівником, педагогами і учнями відносини, що відкривають можливості для розвитку і успішної соціалізації школярів. Особистісна орієнтація в освіті полягає в ставленні до будь-якої особистості як найвищої цінності; підтримці й розвитку її суб'єктних властивостей та індивідуальності; породженні особистісних смислів навчання та життя, введенні у світ культури; пробудженні творчого потенціалу; стимулюванні до самостійного вирішення власних життєвих проблем у нестабільному, невизначеному соціумі. «Такий підхід, – зазначає Т. Сорочан, – змінює позицію учнів, учителів, керівників шкіл у спілкуванні, стверджує не рольове, а особистісне спілкування, зумовлює потребу діалогу, дискусій, обміну думками, враженнями» [45]. «У центрі роботи школи має бути не «всезнаючий дорослий», а дитина з її можливостями, потребами, інтересами» зазначає О. Савченко [41]. Налагодження керівником закладу загальної середньої освіти гуманістичних стосунків із суб'єктами навчально-виховного процесу дозволить створити гуманну, дружну атмосферу в процесі взаємодії з учнями, вчителями, батьками, сприятиме посиленню їх мотивації до співпраці та вирішенню правоосвітніх завдань [36].

Розглянуті вище наукові підходи до управління правовою освітою учнів доповнюють один одного, розширюють можливості управлінської діяльності в цілому, забезпечують наукове підґрунтя управлінським діям керівника, а тому їх необхідно враховувати при розробці та забезпеченні функціонування системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

Модель системи управління правовою освітою учнів за Т.Ремех містить наступні структурні компоненти: концептуальний, змістовий, технологічний; рівні управління (стратегічний, тактичний, оперативний, рефлексивний); функції управління (аналітичну, прогностичну, системоутворюючу, мотиваційну, представницьку, діагностико-прогностичну, моделюючу, організаційно-регулятивну, контролюючу, консультативну, координуючу, пропагандистську, превентивну та ін.), зміст яких визначено відповідно до кожного рівня. Модель враховує всі необхідні в управлінні правовою освітою учнів компоненти і є, на нашу чітку, зрозумілою, відкритою (рис. 2.1.1).

Концептуальний компонент моделі містить систему поглядів щодо управління правовою освітою учнів, чітке розуміння даного явища, процесу і розкривається через описані вище закономірності, принципи, наукові підходи,

місію, мету, завдання. Як зазначає Ю. Конаржевський: «Якщо ми хочемо створити теорію внутрішкільного управління, то розпочати це робити необхідно з конструювання її концепції, тобто системи провідних ідей, на основі яких вона повинна розроблятися» [25]. Концепція трактується як «система поглядів, певне розуміння явищ, процесів або головна думка будь-якого твору, наукової праці; система доказів конкретного положення, система поглядів на те чи інше явище, світогляд, світорозуміння, погляди, переконання» [47].

Т.Ремех було розроблено концепцію управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, яка містить основні терміни і визначення, загальні положення, передумови створення системи управління правовою освітою учнів, місію, головну мету і завдання, принципи створення та функціонування системи, її функції, вимоги до системи, очікувані результати впливу системи на на якість управління правовою освітою учнів.

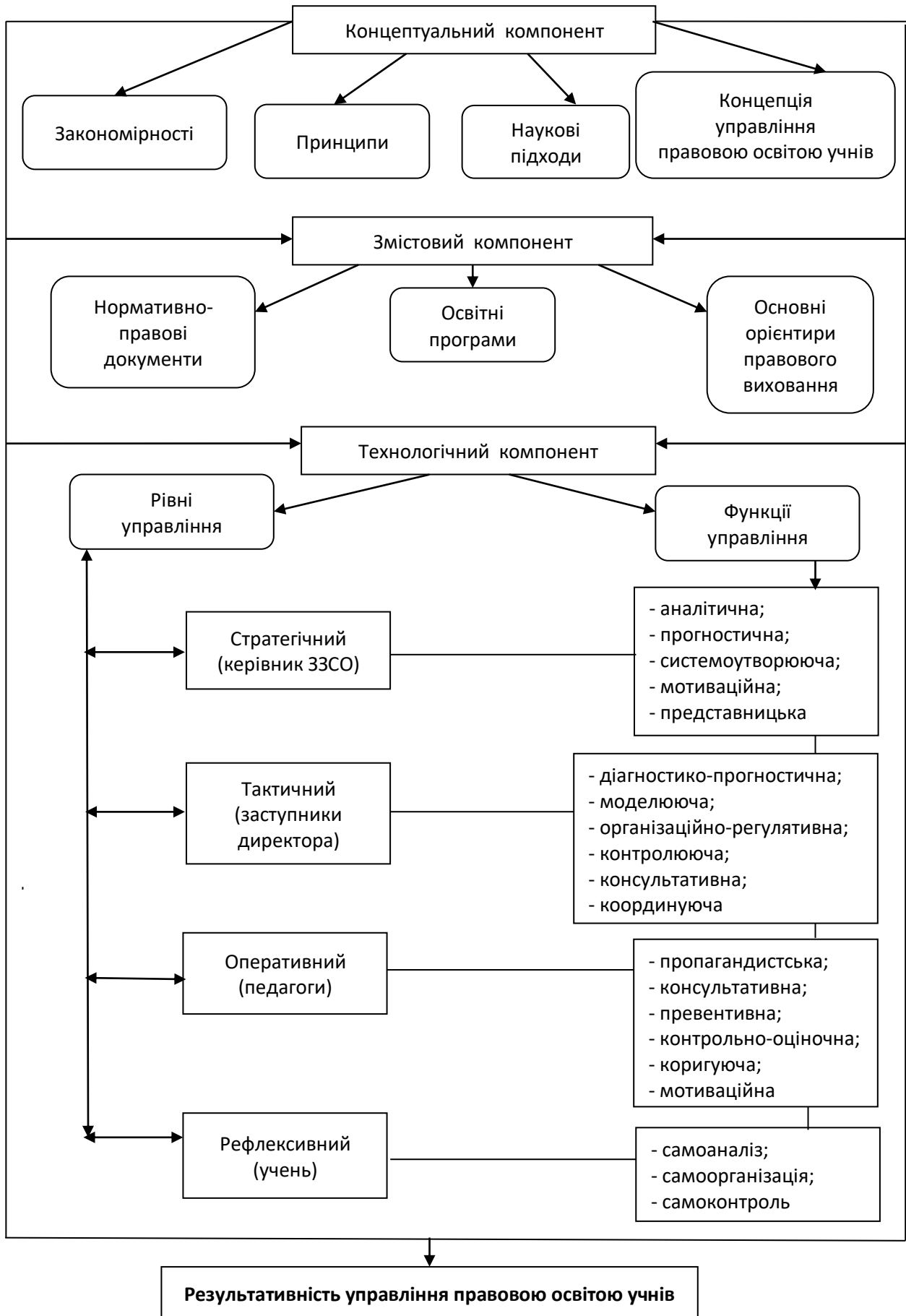

Рис. 2.1 Модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти (за Т.Ремех)

Характерною ознакою будь-якої системи є те, що вона створюється для виконання певної місії, під якою треба розуміти призначення системи, заради якої вона існує, її особливу роль та відмінність від усіх інших систем. Місія системи управління правовою освітою учнів вбачається у забезпеченні результативності правоосвітньої роботи з учнями в закладі загальної середньої освіти, як одного із головних факторів формування системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права та правової свідомості особистості. Виходячи з місії, головною метою системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти є створення необхідних умов для цілеспрямованої взаємодії всіх суб'єктів правоосвітньої діяльності щодо набуття учнями правових компетентностей, здатності здійснювати визначену правом дію. Досягти мети допоможе вирішення таких завдань:

- визнання цілеспрямованої правоосвітньої діяльності одним із основних чинників формування правомірної поведінки, високої правосвідомості і правової культури учнів;

- утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у життєдіяльності школи;

- усвідомлення потреби в цілеспрямованому здійсненні правової освіти учнів і об'єднанні зусиль усіх суб'єктів навчально-виховного процесу навколо цієї мети;

- забезпечення комплексності та ефективності взаємодії усіх складових правоосвітньої та правовиховної роботи в школі;

- чіткий розподіл повноважень та обов'язків між суб'єктами управління з даного питання;

- постійний аналіз якості управлінського впливу на правоосвітній процес;

- підвищення мотивації суб'єктів управління до вдосконалення діяльності з правової освіти учнів;

- налагодження механізмів співпраці з батьками, державними установами і громадськими організаціями у даному напрямі;

- систематичне відображення результатів правоосвітньої роботи в управлінських рішеннях та доведення до учасників навчально-виховного процесу.

Реалізація мети та розв'язання окреслених завдань покликані підвищити рівень управління правовою освітою учнів, що в кінцевому рахунку забезпечить якість правової освіти, сприятиме формуванню в учнів поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, подоланню правового нігілізму, поліпшенню якості викладання правових дисциплін, підвищенню рівня правової поінформованості учасників навчально-виховного процесу, сприятиме їх цілеспрямованій взаємодії у вирішенні правоосвітніх завдань. [50]

Наступним компонентом моделі системи управління правовою освітою учнів є змістовий, який розкриває її сутність, внутрішню особливість, певні характерні їй властивості та риси [3]. Цей компонент складають нормативно-правові документи, освітні програми, основні орієнтири правового виховання учнів. Нормативно-правові документи містять суспільно визначені та затверджені державою в правових актах цілі і завдання правової освіти учнів, які є загальнообов'язковими та такими, що врегульовують і в нормують управлінську діяльність та правоосвітній процес у закладі загальної середньої освіти. Це Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти», закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про охорону дитинства», Національна Програма правової освіти населення; Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства; Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти; Основні орієнтири виховання учнів, Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини тощо. В освітніх програмах викладено основний зміст правової освіти учнів, обсяг знань, умінь і навичок, обов'язкових для засвоєння на різних етапах навчання. Основні орієнтири правового виховання учнів відображають єдину систему правових цінностей і якостей особистості, які необхідно сформулювати на різних вікових етапах перебування дитини в школі і які становитимуть відповідний рівень правосвідомості і правової культури особистості.

Важливим в управлінні правовою освітою учнів є технологічний компонент. Поняття «технологія» тлумачиться як «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі

виробництва чого-небудь» [3]. Змістом технологічного компоненту є діяльність суб'єктів управління, зокрема, директора школи, заступника директора з навчально-виховної роботи, заступника директора з початкової освіти, заступника директора з виховної роботи, заступника директора з наукової роботи, вчителів-предметників, класних керівників, педагога-організатора, психолога, соціального педагога, бібліотекаря, керівників гуртків, керівників дитячо-громадських об'єднань, учня. Сукупність безперервних взаємозалежних дій цих суб'єктів забезпечують успіх функціонування системи. Діяльність суб'єктів управління правоосвітнім процесом відбувається через реалізацію ними управлінських функцій. Функція розуміється як робота кого-небудь, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. А. Файоль виокреслив п'ять вихідних управлінських функцій. На його думку, «керувати – це значить планувати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати» [49]. В. Пікельна та О. Удод вважають, що функції управління – це особливий вид управлінської діяльності, який передбачає певний розподіл праці та спеціалізацію в сфері управління. Зміст управління розкривається на основі виконання певних управлінських функцій [35]. В. Маслов виокреслив цільові функції директора школи, такі як педагогічне керівництво суспільним вихованням учнів; управління навчально-виховним процесом; загальноадміністративна і фінансово-господарська робота; вчительська; суспільна, організаційна і пропагандистська робота [30]. Як зазначає науковець, розподіл функцій дуже умовний і ґрунтується на низці спільних для груп принципів, змістових і організаційних ознак, обумовлених тим чи іншим напрямом діяльності керівника і педагогічного колективу. Л. Даниленко здійснила поділ управлінських функцій на класичні, діяльнісні, модернізовані. До класичних управлінських функцій вона відносить функції цілепокладання і планування; прийняття управлінського рішення та організації, координації і регулювання, обліку, контролю та аналізу [21]. На її думку, діяльнісними управлінськими функціями є стимулювання, дослідження, громадсько-політичної, культурно-просвітницької, господарської, фінансової, викладацької, економічної, науково-методичної, аналітичної, діагностичної діяльності. Модернізованими управлінськими функціями автор вважає функції консультування,

прогнозування, політичної дипломатичності, менеджменту, представництва. [51]

Розкриємо більш детально зміст кожної функції відповідно до стратегічного, тактичного, оперативного, рефлексивного рівнів управління. На стратегічному рівні управління правовою освітою учнів здійснює керівник закладу загальної середньої освіти, який визначає генеральний план дій, організовує розробку та реалізацію стратегії правоосвітньої роботи в закладі, визначає необхідні ресурси, підтримує відносини з зовнішнім середовищем для успішної реалізації концептуальних завдань правової освіти учнів. Головне в стратегії – це спрямованість на підвищення якості правоосвітньої роботи, а отже, підвищення рівня правової освіти учнів. На стратегічному рівні реалізуються, насамперед, такі функції, як аналітична, прогностична, системоутворююча, мотиваційна, представницька.

Аналітична функція спрямована на вивчення стану тенденцій розвитку правоосвітнього процесу в школі, об'єктивну оцінку результатів правоосвітньої роботи, визначенні кількісних та якісних показників її результативності на основі отримання достовірної і вичерпної інформації про функціонування системи, вироблення рекомендацій по впорядкуванню правоосвітньої системи та переводу її у більш високий якісний стан. Об'єктивний аналіз стану правової освіти учнів можливий на основі достовірної, своєчасної, вірогідної інформації. Інформаційне забезпечення сьогодні називають стрижневою функцією управління, під якою розуміють спеціально організовану систему збору, обробки, збереження та подальшого використання інформації. В. Маслов зазначає, що робота керівника закладу загальної середньої освіти повинна починатися з аналізу систематизованої за різними параметрами інформації. Саме від уміння організувати її надходження, здійснити обробку, провести аналіз і забезпечити подальше використання і буде залежати якість та оперативність роботи керівника [31].

Прогностична функція обумовлює бачення керівником закладу загальної середньої освіти перспектив розвитку правової освіти учнів і управління цим напрямом діяльності. Вона спрямована на врахування новітніх ідей, технологій у педагогічній та управлінській правоосвітній практиці. Функція прогнозування полягає в умінні керівника виділяти

основне, суттєве, передбачати перспективу розвитку правоосвітньої роботи в закладі загальної середньої освіти, прогнозувати її результативність, намічати план спільних дій, підтримувати стабільну ситуацію, досягати позитивних результатів, усувати незначні недоліки та розв'язувати виявлені проблеми з питань управління правовою освітою учнів, створювати умови для формування соціально-активної особистості. Результати прогнозування, як процесу наукового передбачення майбутнього стану різних явищ, систем, відображаються в планах роботи школи. Таким чином, керівник здійснює ще одну важливу функцію як планування, тобто забезпечує діяльність зі створення системи взаємопов'язаних, об'єднаних загальною метою завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання програм, окремих робіт, операцій тощо. [52]

Системоутворююча функція забезпечує інтеграцію ефективних технологій здійснення управління в закладі загальної середньої освіти з питань правової освіти в цілісну систему. Її суть полягає у визначенні місця і ролі кожного суб'єкта навчально-виховного процесу у досягненні поставлених цілей та реалізації намічених завдань правової освіти учнів. Зазначена функція визначає суттєві зв'язки між людьми, їх роль у вирішенні правоосвітніх завдань; дозволяє інтегрувати та координувати для цього всі наявні ресурси.

Представницька функція полягає в умінні керівника представити заклад освіти, педагогічний колектив, групу вчителів чи окремого вчителя, учня на всіх рівнях зокрема й міжнародному; розкрити досягнення у правовому навчанні та вихованні учнів; брати участь у конференціях, симпозіумах, засіданнях з участю представників громадськості, гідно прийняти делегацію, гостей школи. Також вона передбачає вміле використання можливостей преси, радіо для обміну досвідом та отриманні корисної інформації від керівників інших шкіл, педагогічних колективів, батьківської громадськості тощо.

Сформувані найбільш сприятливі умови діяльності, які будуть стимулювати отримання високих результатів правоосвітньої діяльності, покликана функція мотивації. **Мотиваційна функція** зорієнтована на свідоме та цільове використання керівником засобів мотивації, що дозволяють вплинути на педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти і спонукати їх до творчої активної діяльності.

Для здійснення управління правовою освітою учнів важливою є така соціально-психологічна функція як **делегування повноважень**, мета якої полягає в передачі певних повноважень від керівника до підлеглих для вивільнення часу керівника на вирішення інших важливих завдань. Передача повноважень у межах функціональної сфери діяльності підлеглих передбачає передачу задач, прав, обов'язків і відповідальності за діяльність. «Делегування – це, насамперед, раціональне використання сил і часу керівника. Цей принцип ґрунтується на демократизації управління школою, залучення вчителя до процесу управління», – зазначає Ю. Конаржевський [26]. На тактичному рівні управління правовою освітою учнів здійснюють заступник директора з навчально-виховної роботи в початковій школі, заступник директора з навчально-виховної роботи в основній школі, заступник директора з виховної роботи і заступник директора з наукової роботи. Вони розробляють тактику управління правовою освітою учнів, способи, прийоми досягнення правоосвітніх завдань. Відповідно до цього реалізуються діагностико-прогностична, моделююча, організаційно-регулятивна, контролююча, консультативна, координуюча функції.

Діагностико-прогностична функція вимагає систематичного вивчення реального рівня професійної компетентності педагогічних працівників у вирішенні правоосвітніх і правовиховних завдань, дозволяє заступникам директора виявляти ступінь розриву між реальним рівнем правової освіти, виховання, культури та свідомості учнів і вимогами, що ставляться державою до випускника школи та планувати подальшу діяльність відповідно до окреслених державних вимог. Для цього адміністрації закладу необхідно володіти сучасними методами психолого-педагогічних досліджень та регулярно їх застосувати для збору і обробки інформації про рівень правових компетенцій учнів, оскільки вивчення реального стану їх правової обізнаності є необхідною умовою для науково обґрунтованої розробки головних напрямів, змісту, методів та форм вдосконалення правоосвітньої та правовиховної роботи.

Моделююча функція передбачає розробку принципово нових положень, створення системи управління правовою освітою учнів, формування їх правомірної культури та правосвідомості,

експериментальну перевірку даних показників, результати яких свідчать про стан роботи системи. Водночас, вона дозволяє налагодити оптимальну роботу з персоналом, раціонально розмістити кадри, створити належні умови для праці і навчання, забезпечити соціальний і правовий захист учнів та педагогічних працівників.

Організаційно-регулятивна функція є важливою в раціональному поєднанні складових процесу управління правовою освітою учнів та функціонування школи. Вона дозволяє узгодити і скоординувати дії усіх учасників навчально-виховного процесу з метою забезпечення оптимальності та ефективності реалізації правоосвітніх і правовиховних завдань, досягнути відповідності між вже існуючою системою управління правовою освітою учнів в закладі загальної середньої освіти та новими, неперервно зростаючими і змінюваними вимогами суспільства до означеної проблеми, зберігаючи при цьому цілісність роботи системи на основі спільної мети, завдань, інтересів, переконань усіх членів педагогічного колективу.

Контролююча функція допомагає заступникам директора закладу загальної середньої освіти отримувати інформацію щодо забезпечення виконання завдань, спрямованих на досягнення визначених цілей, виявляти відповідність реального перебігу процесів інструкціям, планам, нормам, рішенням, що дає можливість підтримувати ефективність виконання управлінських рішень, забезпечувати зворотній зв'язок із системою. Контроль дозволяє всебічно вивчити і проаналізувати правоосвітній процес у школі, об'єктивно оцінити досягнуті результати, запобігти можливим помилкам, скоординувати зусилля педагогічного колективу на виконання намічених завдань.

Консультативна функція полягає в правильному розумінні та роз'ясненні, втіленні в життя політики держави, пропаганді дотримання законів моралі і права, збереженні традицій народу. Вона зумовлена необхідністю забезпечити кваліфіковані консультації з питань правової освіти учнів, учителям, батькам, учням, представникам громадськості, допомогти педагогам у виборі форм, методів, засобів її здійснення. Дана функція передбачає залучення до співуправління різних спеціалістів: юристів, соціологів, психологів, економістів тощо. Така спільна діяльність адміністрації з громадськістю і спеціалістами в галузі права

сприятиме підвищенню результативності правоосвітньої роботи в закладі. [52]

Підтримувати навчально-виховний процес щодо здійснення правоосвітніх і правовиховних завдань на необхідному **рівні покликана координуюча** функція, яка забезпечує основу для оновлення і вдосконалення, поєднуючи всі види управлінської діяльності заступників директора в єдине ціле. Вона передбачає збір і обробку інформації про хід управління правовою освітою учнів, внесення на їх основі необхідних змін, коригування правоосвітніх та правовиховних процесів, аналіз фактичного стану роботи системи, підготовка управлінських рішень та доведення їх до виконавців. Це дозволяє підтримувати систему організації правоосвітньої і правовиховної роботи на оптимальному рівні, впорядкувати діяльність всіх її підсистем, не припускати надмірного реактивного управління (за наслідками, за відхиленнями).

Оперативний рівень управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти здійснюють педагогічні працівники, які безпосередньо забезпечують правове навчання учнів, виховання їх правової культури, формування правосвідомості і правомірної поведінки, проводять правову агітацію (просвітню роботу). Зміст їхньої діяльності реалізується через пропагандистську, консультативну, превентивну, контрольну-оціночну, мотиваційну, коригуючу функції.

Пропагандистська функція спрямована на правове інформування та агітацію учнів і їх батьків, упровадження в просвітницьку практику досягнень науки, передового педагогічного досвіду, успішну їх реалізацію, досягнення високих кінцевих результатів.

Консультативна функція зумовлена необхідністю отримання, обробки, збереження, використання й передачі інформації правового спрямування учням та їх батькам, забезпечення кваліфікованих консультацій з питань профілактики правопорушень серед учнів, роботи з дітьми девіантної поведінки, роз'яснення положень законодавства і права батькам, учням, жителям мікрорайону. Такі консультації є надзвичайно необхідними і корисними в умовах постійних соціальних і правових змін.

Превентивна функція у здійсненні правоосвітньої роботи між педагогами і учнями спрямована на глибоке знання і вивчення

індивідуальних особливостей кожної дитини, умов проживання в сім'ї, недопущення вчинення протиправних дій або запобігання виникненню серед учнів та вчителів, учнів і їх батьків конфліктних ситуацій, несприятливого (кризового) стану у вирішенні проблем, пов'язаних із навчально-виховним процесом у школі та поза її межами.

Контрольно-оціночна функція дозволяє педагогам з'ясувати відповідність реального стану справ із запланованим, забезпечує стабільний зворотній зв'язок між учителем і учнем про кількісні та якісні зміни в знаннях учнями права, набутті ними правових компетенцій, у формуванні правової культури, правосвідомості, їх відповідність меті, завданням, вимогам сьогодення.

Педагоги реалізують **мотиваційну функцію**, яка сприяє налагодженню ефективного спілкування вчителя з учнями, коли заохочується і шанується участь у спільній розробці та прийнятті рішень; в його умінні бачити в кожному учневі особистість, здатну на творчість, розвиток, самовдосконалення і допомагати їй відбутися в нелегких сучасних умовах, і не просто відбутися, а стати успішною.

Метою **коригуючої функції** є узгодження діяльності за наслідками контролю, що дозволяє забезпечувати динаміку покращення стану правоосвітньої роботи в закладі, узгоджувати дії учасників навчально-виховного процесу, підтримувати динамічну рівновагу, усувати виявлені перешкоди і недоліки задля забезпечення якісного стану роботи системи.

Оскільки від якості управління правовою освітою учнів прямопропорційно залежить і якість правових компетентностей школярів, тобто рівень їх правових знань, умінь, навиків, цінностей, а в кінцевому рахунку і рівень їх правосвідомості та правової культури, то в досліджуваній моделі виділяють ще і **рефлексивний рівень**, на якому знаходяться учні. Як зазначає Т. Сорочан, рефлексія є принципом людського мислення, вона спрямовує людину на осмислення форм і передумов, предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту та методів пізнання, самопізнання. За допомогою рефлексії людина осмислює своє буття, свої дії, вчинки, їх об'єктивно-закономірний характер [45]. Як стверджує Ю. Кулюткін, рефлексія – це критичне осмислення людиною основ, ідей і методів своєї пізнавальної діяльності. Відтак, рефлексія спрямована на саму людину, пов'язана з її

уміннями і навичками аналізувати свою діяльність, володіти собою в будь-якій ситуації, забезпечувати розвиток власної особистості, створювати умови для постійного удосконалення [28]. Учні, оволодіваючи певним обсягом теоретичних знань про державу і право, правилами поведінки в соціумі, осмислюють їх і на цій основі будують свої дії, вчинки, поведінку, тобто ведуть себе правомірно і культурно. Серед різних видів діяльності, якими оволодівають учні, визначають: засвоєння (сприймання, усвідомлення, осмислення, узагальнення, закріплення) правових знань; застосування набутих знань та умінь для розв'язання практичних і теоретичних завдань; самоуправління власною пізнавальною діяльністю (самоаналіз, самоорганізація, самоконтроль). Під час самоаналізу відбувається систематична фіксація учнем свого стану або поведінки, що дозволяє співставити отримані результати з очікуваними, встановити відповідність чи невідповідність, виявити причини відхилень, запобігти небажаним виявам та внести необхідні корективи для досягнення окреслених цілей. [53] Функція самоорганізації полягає в тому, що учні організують свою діяльність та поведінку, ефективно працюючи над собою, формуючи бажання слідувати вимогам колективу або вчителя, відповідності до встановлених правил поведінки і основних напрямів самовиховання, поводити себе правомірно. В ході самоорганізації створюється, підтримується, відтворюється чи вдосконалюється структура особистості школяра. Самоконтроль дозволяє учневі здійснювати оцінку власних можливостей (порівняно з іншими людьми або з визнаним еталоном); виявляти сильні і слабкі сторони; усвідомлено врегульовувати власну поведінку та діяльність для забезпечення відповідності їхніх результатів сформульованим цілям, вимогам, правилам, зразкам; підтримувати власну активність та правову компетентність як у рамках своїх можливостей, так і в межах суспільних інтересів. [54]

Відтак, правова освіченість учня є образом майбутнього результату роботи як педагогічних працівників школи, заступників директора, самого керівника, батьків, громадськості, соціальних служб, правоохоронних органів та різних державних установ, так і його самого.

Кінцевою метою правової соціалізації школярів повинна стати їх поведінка на основі правосолідарних установок, тобто звична

правовиконавча поведінка як стійка особливість моральності, за якої учень дотримуватиметься норм права не із страху покарання чи навіть із почуття солідарності з правом, а по нагальній моральній потребі здійснювати тільки правомірні дії – жити достойно.

Автор моделі системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, звертає увагу на те, що на її функціонування впливає середовище. Поняття «середовище» означає «соціально-побутові умови життя людини, оточення; сукупність людей, зв'язаних спільністю життєвих умов, знань, інтересів» [9]. За Є. Хриковим, серед чинників зовнішнього середовища, що впливають на правоосвітній процес і його результати, є: світові тенденції розвитку освіти; філософія освіти; стан розвитку правознавства, суспільствознавства; особливості соціально-економічного розвитку країни; особливості політичного розвитку країни; особливості культурного розвитку країни; традиції в галузі освітньої діяльності; освітня політика; рівень розвитку психолого-педагогічної науки [48]. Модель системи управління правовою освітою учнів покликана забезпечити його результативність, що, в свою чергу, сприятиме піднесенню якості формування правових компетенцій учнів, правомірної поведінки, високому рівню їхньої правової свідомості та правової культури.

Беручи за основу умови результативності управління школою як системою, сформульовані Є. Муравйовим та А. Богоявленською [33], науковці **визначили умови результативності управління правовою освітою учнів.** Запланованих результатів можна досягти:

- якщо управління правовою освітою учнів становить завершений управлінський цикл з предметно визначеним змістом кожної функції на всіх рівнях управління;
- якщо управління правоосвітніми процесами здійснюється на основі постійного зворотного зв'язку;
- якщо керівник відстежує зміни в стані управління правовою освітою учнів, розуміє фактори, які їх забезпечують;
- якщо керівник враховує характер взаємодії школи із зовнішнім середовищем у вирішенні правоосвітніх завдань;

- якщо керівник оптимально добирає ресурси (час, кадри, засоби, фінанси) для забезпечення ефективної реалізації завдань правової освіти учнів;

- якщо керівник закладу загальної середньої освіти володіє методами та технологіями управління і вміло їх застосовує у правоосвітній роботі;

- якщо керівник аналізує якість управлінського впливу на правоосвітню діяльність з учнями на основі чітко визначених критеріїв.

Таким чином, модель системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти представляє цілісне утворення, яке відповідає основним ознакам системи, оскільки забезпечує наявність чітко визначеної мети; сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових компонентів, з яких утворюється система, наявність функціональних завдань кожного компонента, які не дублюються; взаємозалежність зв'язків між окремими елементами системи управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти; зв'язки із соціальним середовищем на вході і виході, які забезпечуються надходженням зовнішньої інформації, що визначається специфікою оточуючого середовища. Розроблена Т.Ремех модель покликана забезпечити наукове управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, сприяти якісній реалізації управлінських функцій на всіх рівнях управлінської діяльності, що в кінцевому рахунку забезпечить дієвість та результативність правоосвітньої роботи в школі.

2.2. Зміст управління правовою освітою учнів та його технологія

Суспільна потреба в усебічно розвиненій особистості визначає цілі, завдання, організаційно-змістову структуру всіх ланок сучасної освіти. Правова освіта в Україні стала однією із актуальних проблем і набула сьогодні загальнодержавного значення, оскільки її показники та якість безпосередньо впливають на розвиток України як правової держави. Її основне завдання – дати учневі глибокі знання права і законодавства, прав, свобод, обов'язків людини й громадянина, сформувати навички правомірної поведінки в тій чи іншій ситуації, спрямувати поведінку, вчинки у рамки законності. Головним фактором

реалізації цих завдань є наукове управління правовою освітою учнів з чітко визначеною структурою та технологічним забезпеченням. [55]

Структура управління правовою освітою учнів формується відповідно до визначених у моделі компонентів, кожен з яких реалізує свій зміст. Зміст управління правовою освітою учнів є своєрідною моделлю забезпечення вимог суспільства до формування системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права та правової свідомості школярів. У змісті враховуються актуальні і перспективні потреби суспільства та освітні запити окремих особистостей [23]. Головним фактором, який діє на конструювання змісту управління правовою освітою учнів, є **потреба суспільства та цілі**, які воно ставить перед освітніми закладами, а також цілі правоосвітньої діяльності, визначені в самій школі. Зміст управління правовою освітою учнів покликаний забезпечити адекватні умови для реалізації правоосвітніх завдань, формувати успішну взаємодію учасників навчально-виховного процесу, інтегрувати та координувати діяльність школи і відповідних державних установ, правоохоронних органів, громадських організацій тощо. На теоретичному рівні зміст управління правовою освітою учнів визначається **нормативно-правовими актами**, навчальними і виховними планами та програмами. На практичному рівні зміст визначається **реалізацією специфічних функцій**, які виконує кожен учасник правоосвітнього процесу в школі: директор закладу загальної середньої освіти, заступник директора з навчально-виховної і виховної роботи, вчителі, учні. І. Запорожан [33] розроблено систему змісту діяльності су'єктів правоосвітнього процесу за рівнями та функціями управління, яка містить не лише конкретне наповнення кожної функції, що здійснюється на стратегічному, тактичному, оперативному, рефлексивному рівнях управління, а й передбачає орієнтовні форми виходу управлінської інформації. [56]

Вирішальне значення в реалізації змісту управління правовою освітою учнів належить безпосередньо управлінському процесу, який повинен бути технологізованим. О. Савченко вважає, що «педагогічна технологія – науково обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед

визначений кінцевий результат» [41]. І. Запорожан розглядає **технологію управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти як чітко визначену послідовність таких дій:**

1. Дослідження і аналіз реального стану управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти.

2. Постановка цілей і завдань.

3. Впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів та підтримка її функціонування.

4. Моніторинг результативності управління правовою освітою учнів.

Охарактеризуємо кожен зі складових даної технології.

Насамперед, необхідно провести діагностику та здійснити аналіз реального стану управління правовою освітою учнів у закладі загальної середньої освіти, що дозволить отримати об'єктивну інформацію, виявити сильні і слабкі сторони в цій діяльності, оцінити наявний досвід, співвіднести результативність роботи суб'єктів правоосвітнього процесу, дати оцінку цій спільній діяльності. За допомогою аналізу необхідно визначити результати правоосвітнього процесу; доцільність проведеної роботи; фактори, які обумовили досягнуті результати; ефективність використаних засобів та ступінь їх впливу на загальний результат; досягнення, недоліки та причини, що їх обумовили; невикористані можливості і резерви для подальшого вдосконалення; шляхи розвитку правоосвітнього процесу в закладі загальної середньої освіти та усунення причин виявлених відхилень. [57]

В ході аналізу управління правовою освітою учнів вирішуються такі завдання: отримання інформації про потенціал та рівень управління правовою освітою учнів; розробка прогнозованих змін, спрямованих на розвиток системи; встановлення відповідності між передбачуваним і реальним станом процесів, умов, методів та результатів діяльності; виявлення існуючих проблем та шляхів їх подолання, визначення напрямів, які потребують покращення; встановлення динаміки змін об'єктів оцінювання, яка дозволяє спрогнозувати подальший розвиток системи управління правовою освітою учнів. [58]

Основу аналізу та оцінювання стану управління правовою освітою учнів складають критерії, як ознаки, характеристики роботи, стандарти

досконалості, яких необхідно досягти, аби зреалізувати визначені цілі. **Такими критеріями науковцями визначено:** базу даних правових актів, нормативних документів, стандартів; наявність діагностичного інструментарію для вимірювання стану реалізації правоосвітніх завдань, алгоритмів діяльності; забезпечення психологічного супроводу правової освіти учнів; забезпеченість шкільної бібліотеки літературою правового спрямування, доступ до мережі Інтернет; наявність висновків та рекомендацій за результатами відвідування уроків, факультативних, гурткових занять; стан відвідування учнями занять, дотримання правил внутрішньошкільного розпорядку, правил поведінки; аналіз результативності позакласної та позашкільної правоосвітньої роботи; матеріали моніторингу правової освіти учнів; наявність правоосвітніх заходів у перспективному та річному планах роботи школи; планування правоосвітньої роботи класними керівниками; планування правоосвітньої та правовиховної роботи вчителями-предметниками, консультування; співпраця з державними установами та громадськими організаціями; відображення виконання робочого навчального плану, навчальних програм у шкільній документації; наявність і функціонування кабінету права; результативність участі учнів у правових конкурсах, предметних олімпіадах; наявність системи методичних заходів з підготовки педагогів до здійснення правової освіти учнів; проведення правових всеобучів та інших форм правової агітації, консультування; наявність навчально-методичних комплексів з правової освіти; стан виконання планів роботи з правової освіти; контроль за виконанням управлінських рішень; ріст (спад) кількості правопорушень серед учнів.

Постановка цілей і завдань на всіх рівнях управління та наступна діяльність відповідно до них є одним з найважливіших і одночасно складних завдань управління. Цілі як ідеальні прогнозовані результати управління правовою освітою виступають безпосередніми мотивами спрямування, регулювання цієї діяльності [23]. Формулювання цілей здійснюється на основі діагностики правоосвітнього процесу, аналізу його результатів. Розробляється стратегія розвитку правової освіти учнів, яка дає можливість розставити пріоритети, взяти до уваги наявні ресурси і скласти план дій з урахуванням змін навколишнього

середовища, що дозволить мінімізувати відхилення на шляху досягнення окреслених цілей. [59]

Серед цілей, що виголошуються на стратегічному рівні, є визначення стратегії, мети, завдань й структури управління правовою освітою учнів; організація планування діяльності закладу в окресленому правоосвітньому напрямку та його коригування; координація роботи педагогічних працівників з виконання планів та програм; контроль за якістю правоосвітнього процесу; налагодження тісної взаємодії з батьками, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, правоохоронними органами, соціальними службами; створення умов для для набуття учнями правових знань, умінь і навичок їх застосування. На стратегічному рівні відбувається постійне вдосконалення та розвиток правоосвітнього процесу на основі постійного оновлення, уточнення і конкретизації функцій виконавців. Посадові інструкції, правила внутрішкільного розпорядку, науково обґрунтовані вимоги до правоосвітньої роботи є основою для цілеспрямованої взаємодії суб'єктів правоосвітнього процесу на кожному рівні управління.

На тактичному рівні визначаються цілі: планування діяльності педагогів з питань правової освіти учнів та контроль за його виконанням; забезпечення результативності правоосвітнього процесу; систематичне вивчення рівня професійної компетентності педагогічних працівників у вирішенні правоосвітніх завдань; інформаційне забезпечення правоосвітнього процесу; узгодження й координація дій усіх суб'єктів для оптимальної та ефективної реалізації завдань правової освіти учнів; забезпечення цілісності у роботі системи та її ефективності. **Відповідно, тактичний рівень дозволяє відобразити періодичність та послідовність у діях як кожного суб'єкта управління окремо, так і в усій діяльності системи в цілому; довести до відома вчителів, педагогічних працівників, батьків тактику та правила виконання окреслених видів діяльності та конкретно визначені у часі терміни виконання та виконавців; сформулювати вимоги до очікуваного результату та його ефективності з урахуванням затрачених зусиль, засобів, часу, ресурсів; окреслити вимоги до складу та кваліфікації виконавців у відповідності з їх посадовими обов'язками; визначити джерела отримання інформації, її обсяги та важливість; визначити**

правила контролю з врахуванням послідовності здійснення та результативності роботи виконавців. Це створює умови для вдосконалення механізмів управління правовою освітою учнів на кожному рівні і в закладі освіти в цілому.

Цілепокладання на оперативному рівні відображає спільну діяльність учителів, педагогічних працівників, учнів, їхню взаємодію; формує позицію учнів та дорослих на шляху вирішення правоосвітніх завдань, яка впливатиме на результативність подальшої роботи. Серед цілей, що є **актуальними на оперативному рівні**, науковці зазначають такі: забезпечення інтеграції змісту навчального предмету з правоосвітніми завданнями; створення умов для засвоєння учнями навчальних планів та програм; встановлення відповідності між реальним станом правової освіти учнем із запланованим, внесення коректив, забезпечення стабільного зворотного зв'язку; узгодження дій учасників правоосвітнього процесу; проведення усіх форм правового інформування та агітації як учнів так і їх батьків; спрямування діяльності дитячих і юнацьких об'єднань на виконання правоосвітніх завдань і правових орієнтирів виховання; профілактика шкідливих звичок серед учнів; виявлення причин неправомірної поведінки; соціальний захист учнів; усунення виявлених перешкод задля забезпечення якісного стану роботи системи.

Цілями, що спрямовують роботу учня на рефлексивному рівні є: аналіз правоосвітніх вмінь, знань, навиків, співставлення отриманих результатів з очікуваними, внесення коректив; цілеспрямована робота над собою для досягнення окреслених цілей; адекватна оцінка власних можливостей, виявлення сильних і слабких сторін, врегулювання відхилень для забезпечення відповідності наміченим планам.

Дослідження показує, якщо цілепокладання здійснено правильно і пронизує весь правоосвітній процес, то в учнів з'являється потреба у самостійному цілепокладанні на рівні групової та індивідуальної діяльності, відбувається формування таких важливих рис, як цілеспрямованість, відповідальність, активність, розвиваються прогностичні вміння. [60]

Впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів та покрокове структуроване визначення шляхів і способів її застосування **забезпечить реалізацію визначених керівником цілей і**

завдань взаємодії суб'єктів правоосвітнього процесу. Істотною ознакою будь-якої технології є досить детальний опис кожного етапу на шляху до мети та обов'язковість відтворення способу дій. Впровадження моделі передбачає такі етапи:

1. Усвідомлення призначення, цілей, функцій моделі системи управління правовою освітою учнів.
2. Створення умов для її впровадження.
3. Проектування та конструювання змісту діяльності щодо впровадження моделі.
4. Оцінювання й аналіз наслідків застосування моделі системи управління правовою освітою учнів у закладах загальної середньої освіти.

Модель управління правовою освітою учнів об'єднує такі системні елементи: концептуальний, змістовий та технологічний компоненти управлінської діяльності щодо правової освіти учнів; реалізацію функцій (аналітичної, прогностичної, системоутворюючої, представницької, мотиваційної, діагностико-прогностичної, моделюючої, контролюючої, консультативної, координуючої, пропагандистської, превентивної, контрольно-оціночної та ін.) на кожному рівні управління (стратегічному, тактичному, оперативному, рефлексивному). Значною мірою на діяльність системи впливатиме середовище, екзогенні та ендогенні фактори якого з одного боку сприятимуть злагодженій взаємодії її складових, з іншого боку – можуть уповільнювати, а деколи навіть гальмувати їх злагоджену роботу.

Усвідомлюючи призначення, цілі, функції моделі системи управління правовою освітою учнів, усі суб'єкти правоосвітнього процесу спрямовують свою діяльність на забезпечення цілісності у роботі системи та її ефективності. Керівник закладу загальної середньої освіти вивчає тенденції розвитку закладу та стан правоосвітньої роботи у ньому, відповідно визначає стратегію, мету й завдання системи управління правовою освітою учнів, приймає рішення щодо програмного планування правоосвітньої роботи. Далі він визначає структуру управління правовою освітою учнів в закладі, здійснює відповідне планування та розподіляє посадові обов'язки між педагогічними працівниками згідно окреслених завдань. На шляху

реалізації системи управління правовою освітою учнів, досягнення пріоритетних цілей і завдань на кожному рівні управління, керівнику необхідно налагодити чітку взаємодію із заступниками директора з наукової роботи, з навчально-виховної роботи, з виховної роботи.

Заступник директора з наукової роботи планує й організовує розробку концепцій, програм, проектів з правової освіти учнів та контролює їх реалізацію. Він організовує і підтримує апробацію нововведення, співпрацює з іншими освітніми закладами у правоосвітньому напрямку; вивчає, узагальнює, впроваджує і поширює передовий педагогічний досвід з даної проблеми; координує дослідницьку і експериментальну правоосвітню діяльність учнів.

Заступник директора з навчально-виховної роботи, підвівши підсумки проведеної роботи за минулий навчальний рік, врахувавши тенденції розвитку освіти та пріоритети роботи закладу на наступний навчальний рік, організовує поточне та перспективне планування діяльності педагогів з питань правової освіти учнів, координує його виконання та вносить корективи, здійснює систематичний контроль за якістю правоосвітньої роботи. Дані, отримані в наслідок контролю, сприяють отриманню вичерпної, достовірної та об'єктивної інформації про хід виконання намічених завдань, дають об'єктивну оцінку його результатам і є підставою для винесення управлінського рішення чи вироблення рекомендацій для уникнення відхилень в роботі системи. Як зазначає З. Онишків, у ході перевірки стану викладання навчального предмета вивчаються питання якості та ефективності проведення уроків правознавства; якості знань, умінь і навичок учнів; виконання вчителем навчальних планів і програм; організація позакласної роботи з предмета; участь учителя в різних формах методичної роботи.

Оскільки правове навчання невіддільне від правового виховання, то заступник директора з виховної роботи планує і організовує позакласну та позашкільну роботу в закладі відповідно до основних орієнтирів правового виховання, традицій школи і позитивних моральних якостей особистості. Важливим напрямом його роботи є залучення до правоосвітньої діяльності якомога більшої кількості учнів, особливо тих, хто схильний до правопорушень, має шкідливі звички, опинився в складних життєвих умовах, позбавлений батьківської опіки, сиріт та дітей із соціально незахищених категорій. Корисною тут може

бути підтримка учнівського самоврядування, керівників гуртків, класних керівників, які допоможуть організувати правоосвітню роботу цілеспрямовано, планово, системно. Значною мірою сприяє підвищенню результативності правоосвітнього процесу налагоджена індивідуальна робота класних керівників з учнями та їх батьками, співпраця з державними установами, громадськими організаціями, центрами культури й спорту тощо.

На оперативному рівні управління правовою освітою учнів здійснюють педагоги. Вони безпосередньо організують навчальну діяльність, для якої позитивними є динаміка підвищення рівня успішності з права; збереження та збільшення кількості учнів, що мають високий рівень знань з предмета; активна їх участь у конкурсах, олімпіадах, дослідницьких роботах та проектах. За своїми функціями вчителі забезпечують позакласну та позашкільну правоосвітню діяльність, де учні мають можливість поглибити свої знання з права на факультативах, гурткових заняттях, працюючи в бібліотеці, користуючись Інтернетом, беручи участь у міських та обласних заходах, таких як правові всеобучі, турніри з правознавства, зустрічі з юристами, правознавцями, судові засідання тощо, що сприяє результативності правоосвітньої роботи і організація учнівського самоврядування в класі, виконання учнями своїх обов'язків, чергування, оформлення змінних виставок, стендів, виставок малюнків, поробок.

Індивідуальна робота з сім'єю, яку здійснюють учителі, передбачає індивідуальні бесіди з батьками, проведення батьківських всеобучів, правових лекторіїв, залучення батьків до співуправління закладом, спонсорська допомога, добродійні внески, організація дозвілля своїх дітей. Функції класного керівника полягають у згуртуванні учнівського колективу, виявлення проблем і спрямування роботи на їх усунення, підтримка сприятливого психологічного мікроклімату в класному колективі, тісна взаємодія з учителями-предметниками, керівниками гуртків, організація роботи дитячих об'єднань правового спрямування, участь у шкільних та міських правоосвітніх заходах, робота над створенням та підтримкою іміджу класу, високого статусу серед інших класних колективів, високий рівень проведення виховних заходів, дотримання правил здорового способу життя. Основою змісту їх діяльності служать нормативно-правові

документи, концепції, освітні та виховні програми, які його унормовують, спрямовують на виконання окреслених завдань правової освіти населення та учнів зокрема.

Охарактеризуємо інваріативну і варіативну складові правоосвітнього процесу. Розпочинається вивчення права уже в початковій школі з навчального курсу «Українська мова», «Я і Україна», «Основи здоров'я», де дітям закладаються основи дружби, товаришування, взаємовідносин, поваги до особистості. Більш детально вивчення права відбувається у 9-му класі на уроках «Основи правознавства». Як зазначає Л. Беседська, В. Сімонова [3] уже в початковій школі з навчального курсу «Я і Україна» діти вчаться зіставляти свою поведінку з поведінкою інших людей, слідувати правилам співіснування людей, аналізувати причини та наслідки порушень цих правил, знайомляться з відповідальністю за правопорушення. Кожен навчальний предмет у системі початкової освіти містить цінний матеріал для вирішення різноманітних правоосвітніх та правовиховних завдань. Основне з яких – виховання у молодших школярів дисциплінованості як важливої морально-правової якості, що стане фундаментом правомірної поведінки людини. В розділі «Громадянська освіта» для 4-го класу передбачено розгляд питань неповторності кожної людини, неприпустимості заподіяння будь-якої шкоди собі й іншим, культури поведінки, способів уникнення конфліктів з іншими людьми, правил життя в суспільстві, юридичної відповідальності за правопорушення тощо. В початкових класах формування правової культури особистості закладається класним керівником при проведенні виховних годин, тематика яких визначається за програмою «Основні орієнтири виховання» для учнів 1–4 класів. Крім цього варіативною складовою навчального плану передбачено курс за вибором «Права дитини».

На оперативном рівні вчитель здійснює правове інформування та агітацію учнів, їх батьків, упроваджуючи в просвітницьку роботу досягнення науки, передового педагогічного досвіду. Така діяльність сприяє успішній реалізації та досягненню високих кінцевих результатів у вирішенні правоосвітніх завдань, що стоять сьогодні перед школою. Також, педагоги надають кваліфіковані консультації з питань правової освіти учнів батькам, учням, жителям мікрорайону тощо. Для надання

їм більш кваліфікованої правової інформації, педагоги запрошують на такі зустрічі спеціалістів, серед яких працівники служби у справах дітей, працівники правоохоронних органів, кримінальної міліції, юстиції, правознавці тощо.

Важливим напрямком діяльності класних керівників, психолога, соціального педагога є вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини, умов проживання в сім'ї, превентивна робота щодо вчинення учнями протиправних дій, правопорушень, профілактика та попередження конфліктних ситуацій, несприятливого психологічного клімату в класному колективі, які можуть виникнути між учнями та вчителями-предметниками, учнями і їх батьками у вирішенні проблем під час навчально-виховного процесу в школі й поза її межами.

Як на тактичному рівні, так і на оперативному, здійснюється **контрольно-оціночна функція**. На оперативному рівні педагоги встановлюють відповідність реального стану справ із запланованим, виявляють і ліквідовують помилки у роботі з учнями, уникають їх повторів і нагромаджень. Результати анкет, тестів, контрольних робіт, зрізи знань тощо дозволяють підтримувати стабільний зворотній зв'язок щодо рівня навчальних досягнень учнів, будувати на оперативному рівні правоосвітню роботу так, щоб вона відповідала означеній меті, виокресленим завданням та суспільним вимогам з питань правової освіти населення.

Мотиваційна функція передбачає вміння педагога бачити в кожному учневі особистість, яка здатна творчо мислити, розвиватися, самовдосконалюватися, і допомагати їй стати успішною в умовах постійних змін. Цьому сприятимуть такі форми роботи як обмін досвідом між колегами, взаємовідвідування уроків, інтерактивні вправи, тренінги, школи-лідерів, учнівське самоврядування та ін.

Одним із структурних компонентів правової освіти є правове виховання, що розуміється як цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури і активної правомірної поведінки [34]. Орієнтири правового виховання не лише розкривають характеристики та цінності, якими повинні оволодіти учні, а й вказують на безперервність правової освіти учнів. Якщо в Польщі опікуються проблемами освіти в галузі прав людини, а в Білорусії вивчення прав людини є обов'язковим у кожній школі, то в Україні

масштабної програми для початкової школи ще й досі немає [29]. А вивчення основ права відбувається через поєднання змісту навчання і виховання при вивченні таких предметів як українська мова, читання, основи здоров'я, Я у світі тощо. Ми здійснили порівняльний аналіз поєднання змісту правового навчання і правового виховання учнів на прикладі початкової школи. В процесі правоосвітньої діяльності учень не тільки здобуває правові знання, а і оцінює свій рівень правової освіченості, правової свідомості, правової культури та правових компетенцій. Він співвідносить реальний стан з бажаним результатом, виявляє розбіжності та вносить необхідні корективи, що дозволяє йому підтримувати рівень активності і підвищувати свою правову компетентність згідно сучасних запитів.

Відповідно, логічне, послідовне і системне поєднання змісту правової освіти і правового виховання в освітньому процесі на кожній ступені школи забезпечить цілеспрямований педагогічний вплив на формування і розвиток в учнів правових знань, умінь, правової свідомості, правової культури. В той же час, такий підхід щодо співставлення змісту правової освіти і правового виховання дасть можливість керівникам здійснювати чіткий контроль щодо забезпечення системного підходу в реалізації концептуальних правоосвітніх завдань в школі, відповідності формування правових знань учнів освітнім стандартам і виховним орієнтирам.

Основними засобами підвищення ефективності управлінської діяльності керівників можна вважати: цілісний характер управління правовою освітою учнів у закладах загальної середньої освіти; прогностичність (визначення перспектив і прогнозів); адаптивність управління до умов зовнішнього та внутрішнього середовища; превентивність просвітницьких заходів, що дозволяють попередити прояви девіантної поведінки в учнів; консолідуючий, об'єднуючий характер діяльності усіх учасників правоосвітнього процесу в школі; демократичний характер управління, його особистісно орієнтована спрямованість; гнучкість, мобільність керуючої і керованої системи; діалогічність, узгоджуваність системи управління правовою освітою учнів з іншими системами та організаціями; орієнтація системи і суб'єктів управління на самооцінку, самокорекцію, самовдосконалення [19]. Такі умови сприяють підвищенню результативності

правоосвітнього процесу, оскільки спостерігається цілісність і послідовність в роботі системи на всіх рівнях управління, що забезпечує її стабільність і ефективність.

Враховуючи вищезазначені особливості функціонування системи управління правовою освітою учнів, можна стверджувати, що вона забезпечить чітку взаємодію суб'єктів в управлінні правовою освітою учнів, сприятиме чіткому нормативно-правовому, науковому, методичному, інформаційному супроводу управлінської діяльності керівників з даної проблеми, реалізації управлінських функцій на стратегічному, тактичному, оперативному рівнях.

Основним засобом вивчення результативності управління правовою освітою є моніторинг, система інструментарію якого допомагає оцінити стан цього процесу та передбачити подальші кроки до її підвищення. Сутність моніторингу полягає в синхронності процесів спостереження, оцінювання й вироблення на цій основі нових знань про стан об'єкта з подальшим моделюванням, прогнозуванням і прийняттям відповідного управлінського рішення. Головною метою моніторингу управління правовою освітою учнів є забезпечення ефективного відслідковування його стану, аналітичне узагальнення результатів діяльності, розробка прогнозу її забезпечення й розвитку. Для реалізації цієї мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме: розробити технології та методики збору інформації; визначити об'єкти дослідження; підготувати діагностичний інструментарій, відібрати систему показників, на основі яких проводиться моніторинг; забезпечити неперервний збір, обробку та збереження інформації; виявити основні тенденції розвитку системи; створити прогнози, аналітичні, довідкові матеріали; виділити найбільш типові ознаки успіху чи проблем організаційно-управлінської діяльності. Особливу увагу науковці приділяють етапу організації підготовки та впровадження моніторингу, що передбачає такі кроки: визначення об'єкта та предмета дослідження; постановка завдання; формування гіпотези; збір інформації, планування, систематизація; отримання, узагальнення та обробка даних; формування наукових прогнозів і відповідних пояснень. [61]

Здійснення моніторингу управління правовою освітою учнів передбачає чіткий розподіл функцій організаторів та учасників

моніторингу. Безперечно, вибір досліджуваної проблеми здійснюється адміністрацією закладу освіти. Обов'язковим є формулювання мети та гіпотези дослідження, визначення обов'язків членів творчої групи. Формулювання та уточнення мети дає можливість правильно обрати об'єкт дослідження. Важливо усвідомити, що якісний результат, якого прагнуть учасники дослідження, залежить від урахування комплексу умов та системності в організації роботи. Творча група в контексті цілеспрямованого дослідження обирає інструментарій відповідно до поставленої мети. За допомогою дібраного діагностичного матеріалу проводиться дослідження (вивчення документації, анкетування, тестування, спостереження тощо), збираються дані для подальшого їх оброблення та інтерпретації. Оформлені в аналітичному описі результати можуть містити графічні ілюстрації, таблиці, рисунки тощо. Моніторинг вважається проведеним після підготовки звіту про проведену роботу. На основі його обговорення, оприлюднення складається план подальшого розвитку системи. Можливим є обговорення результатів моніторингу на педагогічній раді, семінарі, круглих столів, нарад тощо. Результати моніторингу управління правовою освітою учнів дають змогу виявити відповідність планування правоосвітньої роботи нормативно-правовим документам та сучасним вимогам, аналізувати причини, що лежать в основі незадовільного стану певного напрямку діяльності, готувати пропозиції щодо їх попередження надалі; вивчати ефективність взаємодії всіх суб'єктів правоосвітньої діяльності, виявляти позитивні та негативні тенденції в розвитку системи, розробляти пропозиції щодо усунення негативних чинників і ознайомлення з позитивним управлінським досвідом. «Виходом» моніторингових процедур є база показників нового, більш високого рівня організації керованого об'єкту. Безпосередній збір необхідної інформації для здійснення управління правовою освітою учнів адміністрація освітнього закладу проводить під час відвідування та аналізу уроків і позаурочних заходів; проведення контрольних робіт; роботи зі шкільною документацією; планами роботи вчителів, дитячих організацій та об'єднань, органів учнівського самоврядування; проведення різних нарад тощо.[16]

Таким чином, наукова **організація моніторингу** забезпечує інформаційно-регулятивний супровід управління правовою освітою

учнів та розвитку системи; допомагає відстежити зміни; здійснювати спостереження за тим, як змінюється, оновлюється, розвивається правоосвітній процес і вносити своєчасні корективи; дає можливість приймати відповідні управлінські рішення щодо покращення роботи системи; ефективно планувати роботу та створювати умови для її успішної реалізації. Відтак, послідовність дій суб'єктів управління щодо здійснення правової освіти учнів забезпечує технологічність даної діяльності. Технологія управління правовою освітою учнів є проявом індивідуальної майстерності керівника щодо вибору тактики й стилю діяльності, яка складається з творчих актів, вибору стратегії, пріоритетів, системоутворюючих чинників взаємодії усіх учасників навчально-виховного процесу за умов вмілого поєднання ним оптимальних форм, методів та прийомів впливу на правоосвітній процес. [62]

Технологічний підхід в управлінні правовою освітою учнів дозволяє активізувати, інтенсифікувати правоосвітній процес в закладі загальної середньої освіти, наблизити його до оптимального. Це вимагає від керівників відповідального ставлення до технологізації управління даним процесом, високого професіоналізму та правової компетентності.

2.3. Методичні рекомендації щодо впровадження моделі системи управління правовою освітою учнів у загальноосвітньому навчальному закладі

Правова освіта учнів у закладі загальної середньої освіти є важливим напрямом діяльності директорів шкіл, їх заступників, учителів, класних керівників, психологів, вихователів, правників, представників правоохоронних органів, державних установ та громадських організацій. Вибір методів управління правовою освітою учнів залежить від конкретних умов і безпосередньо впливає на якісні показники управління та діяльності школи, тому керівнику необхідно: чітко окреслити проблему і встановити необхідність управлінського впливу; здійснити моделювання в системі методів – пошук методів адекватних проблемі; відокремити альтернативні методи та порівняти їх ефективність (можливість і наслідки); зіставити обрані методи з умовами, що склалися (час, ресурси, мікроклімат, можливості, уміння); обрати оптимальний метод. Реалізація системи правоосвітньої роботи в

школах здійснюється у певних формах, до яких відносять: вивчення правоосвітніх предметів, правову агітацію, правову пропаганду, правову управлінську практику, вивчення історії української та світової культури з правової тематики, самовиховання тощо [68]. Національна програма правової освіти населення спрямовує увагу на шляхи досягнення мети підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти учнів, а саме:

- утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у життєдіяльності школи;

- визнання правової освіти одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури учасників навчально-виховного процесу;

- активної участі закладів освіти в організації і здійсненні заходів із правової освіти у співпраці з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, навчальними та культурними закладами, науковими установами, міжвідомчими координаційно-методичними радами з правової освіти населення, видавництвами та видавничими організаціями, засобами масової інформації;

- органічного поєднання правової освіти із загальною середньою освітою, забезпечення наступності правоосвітньої роботи дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних закладів;

- розроблення сучасної методологічної бази для реалізації усіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу;

- поліпшення умов для здійснення творчої, благодійної та іншої суспільно корисної діяльності у сфері правової освіти;

- сприяння самоосвіті всіх учасників навчально-виховного процесу з питань права і держави;

- забезпечення відкритості правової інформації, доступу учнівського та педагогічного колективів до її джерел;

- систематичного і безперервного поширення серед учнів знань про право і державу, широкого розповсюдження правової літератури;

- безпосередньої участі юристів у поширенні правових знань;

- всебічного міжнародного співробітництва з питань правової освіти.

Реалізація вищезазначених завдань дасть змогу підвищити рівень правової освіти і правової культури учнів, сформувані у них повагу до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, а також подолати правовий нігілізм; поліпшити якість викладання правових дисциплін та рівень правової поінформованості учасників навчально-виховного процесу. Діяльність керівника закладу загальної середньої освіти щодо створення системи управління правовою освітою учнів науковцями розглядається в трьох аспектах, а саме: чого навчати (зміст); в якій послідовності (структура); якими способами (технологія). [63]

Зміст передбачає наявність директивної, концептуальної, навчальної інформації. **Зміст правової освіти конкретизується** у нормативних документах, державному стандарті, навчальних планах і програмах на предметному рівні. В організації правоосвітньої діяльності директор керується такими міжнародними документами, як Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються провадження правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінські правила»); Конвенція ООН про права дитини; Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей; Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182; Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2022-III «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці». Важливими для керівника є знання загальних актів та положень, серед яких: Конституція України; Цивільний процесуальний кодекс України; Закон України від 26 квітня 2016 року № 2402-III «Про охорону дитинства»; Закон України від 18 січня 2018 року № 2235-III «Про громадянство України», «Про затвердження Положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження». Згідно статті 26 Закону України «Про освіту» директор школи має створити безпечні і нешкідливі умови навчання та виховання учнів, водночас, йому доводиться опікуватися дітьми сиротами та дітьми, які

залишилися без піклування батьків, вирішувати питання щодо соціального захисту учнів малозахисчених категорій. У цій діяльності слід посилатися на нормативні документи щодо сім'ї, усиновлення, опіки та піклування. Це постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2018 року № 1200 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства», Кодекс про шлюб та сім'ю України; Указ Президента України від 17 жовтня 2017 року № 1153/97 «Про затвердження Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків»; постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2018 року № 775 «Про затвердження Порядку передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителів»; наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 2019 року № 34/166/131/88 «Про затвердження Правил опіки та піклування».

Одним із напрямів діяльності керівника закладу загальної середньої освіти є соціальна допомога дітям, який унормовується Законом України від 21 листопада 2018 року № 2811-ХІІ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; Указом Президента України від 18 березня 2016 року № 200/98 «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві»; Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2018 року № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків».

Для правильної організації роботи з охорони життя та здоров'я учнів, їх літнього рздоровлення, директор керується Основами законодавства України про охорону здоров'я, затверджені Верховною Радою України 19 листопада 2019 року № 2801-ХІІ; Постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2012 року № 1051 «Про розмір щомісячної державної допомоги дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД; Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2007 року № 323 «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення

дітей в Україні»; Постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2019 року «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства».

Контроль за діяльністю щодо опіки учнів, які залишилися без батьківського піклування, вирішення їх трудових та житлових спорів здійснюється відповідно до нормативних документів з трудових та житлових прав неповнолітніх, серед яких Кодекс законів про працю України; Закон України від 14 жовтня 2017 року № 2694-ХІІ «Про охорону праці»; Закон України від 06.06.2019 року «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». [64]

Водночас, співпрацюючи із службою у справах дітей, правоохоронними та кримінальними органами, керівник закладу загальної середньої освіти опирається на документи щодо обов'язків та відповідальності неповнолітніх учнів, а саме: Кодексом України про адміністративні правопорушення; Кримінальним кодексом України; Кримінально-процесуальним кодексом України; Законом України від 24 січня 2007 року № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»; Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1995 року № 859 «Про організацію діяльності спеціальних навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання», Наказом Міністерства освіти України від 13 травня 2004 року № 134 «Положення про зональну та центральну психолого-медико-педагогічні консультації».

Науковцями правове виховання розглядається як «...цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки» [44], воно реалізується через різні форми пропаганди права, прищеплення поваги до законів, свідомого їх виконання і спрямоване на формування у громадян належного рівня правової свідомості та правової культури [23]. **Результатом дії механізму правового виховання є рівень правової вихованості особи, її правова свідомість та правова культура.**

Серед способів правового виховання визначено: правовий всеобуч; правову пропаганду; юридичну практику державних органів та інших організацій (наприклад, правовиховна діяльність суду,

прокуратури, органів внутрішніх справ, юстиції, адвокатури і т.д.); правомірну поведінку учнів, їх особисту участь у здійсненні (реалізації) та охороні правових норм; самовиховання. Засобами правового виховання є нормативно-правові акти, акти застосування норм права; ознайомлювальні і роз'яснювальні матеріали про правові акти в пресі (у кожному з засобів масової інформації мають бути рубрики типу «Правова освіта», «Юридичний всеобуч», «Консультує юрист», «Запитуйте – відповідаємо»); правові радіо- і телевізійні журнали типу «Право», «Закон» та інші в обласних, міських і районних центрах, які систематично інформують про законодавчі та інші нормативні акти України, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів юстиції, а також про стан правопорядку, боротьби з правопорушеннями тощо; юридичні газети, метою яких є поширення правових знань; організаційно-освітні: прес-конференції, брифінги, зустрічі, лекції, бесіди, семінари, вечори питань і відповідей, консультації [44].

На шляху розбудови демократичної, соціальної, правової держави перед закладами освіти стоїть одним із першочергових завдань підвищення рівня правової свідомості і правової культури учнів, як сукупності глибоких знань й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності [74]. Розвиток правової культури учнів допоможе подолати правовий нігілізм, що розуміється як деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір [44]. Правовий нігілізм існує у різних формах: це і байдуже ставлення до ролі і значення права; скептичне ставлення до потенційних можливостей права; ігнорування правових приписів більш високої юридичної сили; повна недовіра до приписів права; негативне ставлення до права в цілому [63].

Позаурочна система правоосвітньої та правовиховної роботи в закладах загальної середньої освіти передбачає проведення просвітницьких та виховних заходів; роботу дитячих об'єднань, наприклад, «Барвінчата», «Добрики», «Скаути», «Волонтерський рух»; діяльність учнівського самоврядування; діяльність класних керівників;

соціальний захист учнів; роботу з обдарованими учнями; превентивну роботу зі школярами, схильними до правопорушень; психологічний супровід учнів, роботу гуртків, секцій, клубів за інтересами; зв'язки з громадськістю. Одним із визначальних шляхів підвищення результативності правового виховання шкільної молоді є організація змістовного дозвілля, розширення мережі гуртків, клубів за інтересами, проведення екскурсій, походів, організація подорожей, збільшення кількості спортивних секцій.

Успішне здійснення **правоосвітньої роботи** з учнями неможливе без підтримки та розуміння з боку їх **батьків**. Керівники закладів загальної середньої освіти покликані забезпечити зв'язок з батьками учнів. Для цього доцільно організувати школи молодих батьків, консультпункти для батьків, батьківські правові всеобучі; проводити тематичні вечори, ігри, диспути, екскурсії, традиційні шкільні заходи на правову тематику. В планах засідань батьківських комітетів, індивідуальній роботі з батьками, батьківському всеобучі бажано передбачити розгляд таких тем як: авторитет, особистий приклад батьків у процесі виховання; покарання та заохочення (5 клас); правове виховання дітей у сім'ї; виховання моральної свідомості та культурної поведінки дітей у сім'ї (6 клас); правові основи культури спілкування підлітків з дорослими та ровесниками (7 клас); позитивні та негативні вчинки дітей; роль батьків у запобіганні шкідливих звичок (8 клас); конфліктні ситуації підлітків з батьками та вчителями; індивідуальний підхід батьків до особистості підлітка (9 клас); роль сім'ї у вихованні майбутнього сім'янина (10 клас); особливості психо-сексуального розвитку підлітків; статеve дозрівання та юнацька сексуальність; конфлікти, їх причини і способи подолання; методика розв'язування конфліктних ситуацій у сім'ї (11 клас).

Під час планування правоосвітньої роботи в школі, важливо передбачити обговорення актуальних питань як з педагогами, так і з учнями. З педагогами можна вести мову про їх позицію, роль, дії у процесі планування, способи залучення учнів до пошуку цікавих справ, створенню ситуацій для виявлення учнями своєї творчості й активності. З учнями доцільно обговорювати питання організації колективного планування, їх тактовної поведінки в цьому процесі, залучаючи до цієї справи педагогів школи, батьків. У більшості випадків корисно спільне

обговорення вчителями й учнями намічених справ, значимої ролі в них членів колективу, дорослих і дітей. Одним з засобів правової освіти учнів є проведення місячників правових знань «Бережи мене, мій законі», декади правових знань та цілого комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня правової освіти та культури учнів. Місячник правових знань може охоплювати такі заходи: тематичні уроки з права у 1–4 та 5–11 класах. Випуск газети на правову тематику учнями 5–11 класів; оформлення книжкової виставки «Вивчаємо свої права та обов'язки»; конкурс творів епістолярного жанру «Людство потребує толерантності»; участь у міському фестивалі пісні «Червона калина»; Уроки мужності, зустрічі з ветеранами; участь учнів 9–11 класів у міському правовому всеобучі; засідання координаційної ради з профілактики правопорушень серед учнів школи.

Важливим є складання соціального паспорту кожного класу, що дає змогу швидко виявити учнів, які потребують індивідуальної допомоги або опинилися в складних життєвих обставинах. З цими учнями повинна проводитися систематична кропітка робота психолога і соціальних педагогів, яка передбачає: психологічні дослідження індивідуальних особливостей даних учнів; виявлення причин, що перешкоджають адаптації і соціалізації їх в учнівському колективі; відвідування уроків, спостереження за мікрокліматом у класі; виявлення дітей «групи ризику», планування з ними індивідуальних консультацій; коригування емоційного стану учнів (тривожності, фрустрації); консультування вчителів, батьків, учнів з питань психологічних особливостей дітей, причин конфліктів у колективі, взаємин учнів; формування навичок самоконтролю, саморегуляції, відповідальної поведінки, комунікативності; орієнтація учнів на здоровий спосіб життя (профілактика тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії, СНІДу); профілактика правопорушень серед підлітків; психологічна просвіта батьків, педагогічного колективу. [65]

Аналіз правоосвітньої роботи треба заслуховувати на педагогічних радах, де звітують директор школи, заступники директора з виховної та навчально-виховної роботи, голова методичного об'єднання класних керівників, педагог-організатор, психолог, соціальний педагог, керівники гуртків, медичний працівник, бібліотекар про результати проведеної правоосвітньої та правовиховної роботи, що дозволить

значно оптимізувати навчально-виховний процес і зменшити практику правопорушень серед школярів.

Ефективною передумовою підвищення рівня правоосвітньої роботи з учнями має стати тісна співпраця закладу загальної середньої освіти з установами освіти, органами внутрішніх справ, службою у справах дітей, управліннями і відділами у справах сім'ї, молоді, спорту, закладами та установами культури, громадськими організаціями. Пріоритетними завданнями співпраці школи та соціальних інститутів є: застосування системи ранньої профілактики девіантної поведінки школярів; проведення індивідуальної роботи з неповнолітніми, схильними до правопорушень; підвищення правової освіти та культури усіх учасників навчально-виховного процесу, учнів, педагогів, батьків, громадськості як через системну правову пропаганду так і дотримання правових норм дисципліни; організація змістовного дозвілля, різноманітної роботи за інтересами; залучення соціальних служб до превенції девіантної поведінки учнівської молоді; забезпечення взаємодії, своєчасного інформування, спільної діяльності органів і установ освіти з іншими соціальними інститутами, батьками у правовому та превентивному вихованні школярів. [66]

Важливим фактором у реалізації правоосвітніх завдань є робота класних керівників. Для планування правоосвітньої роботи з учнями класному керівнику необхідно визначити рівень розвитку учнівського колективу, сформованості в ньому міжособистісних стосунків і спільної діяльності, аби мати можливість обрати найоптимальніший шлях, форми і засоби побудови системи діяльності. Як свідчить практика, серед проблем, що найчастіше визначають класні керівники при плануванні роботи з класом, є неправомірність поведінки учнів, низький рівень їх культури та виховання, незгуртованість класного колективу, байдужість батьків до навчання і виховання дитини. Щоб накопичити необхідну для правоосвітньої роботи інформацію, класний керівник може обрати проблему правового виховання учнів як тему самоосвіти. Це дасть змогу заглибитися в проблему, накопичити необхідний для роботи матеріал, поглибити свої знання з норм моралі та права.

Спланувати правовиховну роботу класному керівнику допоможе складання соціального паспорту класу та щомісячне його поновлення. Важливо знати, хто з дітей належить до категорії сиріт чи перебуває під

опікою; проживає у багатодітних чи малозабезпечених сім'ях; є інвалідом чи виховується в неблагополучній сім'ї, чий батьки виїхали за кордон. Така інформація дає можливість педагогу дізнатися, чим живе сім'я, глибше усвідомити причини ненормованої поведінки учнів. Це, звісно, вимагає від класного керівника налагодження стосунків з батьками учнів і здійснення індивідуальної роботи з ними. Суттєву допомогу класному керівнику з даної проблеми покликано надати методичне об'єднання класних керівників та робота творчих груп з правоосвітньої і правовиховної роботи, які б забезпечили розробку відповідних навчально-методичних комплексів для роботи з дітьми різних вікових груп, підбір діагностичного інструментарію, відповідних методик тощо. Методами збору необхідної інформації є анкетування, тестування учнів з метою визначення рівня правової вихованості та правової освіченості учнів. Це дозволить зробити висновки про результативність правоосвітньої роботи, виявити невикористані резерви і спланувати подальшу діяльність. При плануванні правовиховної роботи передбачається розділ «Захист дитини», зміст якого полягає в ознайомленні учнів зі своїми правами; заходи соціальної допомоги дітям-сиротам, дітям, що залишилися без опіки батьків, та дітям, які не мають належних умов виховання в сім'ї; надання матеріальної допомоги, безплатного харчування, забезпечення спортивною формою, підручниками тощо. Необхідно передбачати і соціальний захист обдарованих учнів, які не мають належних умов в сім'ї для творчого розвитку. Дієвими формами проведення правоосвітньої роботи з учнями в закладі загальної середньої освіти є інтерактивні форми, такі як – правова студія, рольова гра, тренінг, семінар-практикум, круглий стіл, брейн-ринг, диспут, практикум, правовий турнір, години спілкування, спільні заходи з батьками, клуби «Довіра» тощо. Доцільною є організація в школах тематичних виставок правової літератури з питань реалізації основ прав і свобод громадян, проведення конкурсів на кращий малюнок правового характеру, засідань круглих столів на правову тематику, організація постійно діючих «інформаційних куточків» з питань права, виготовлення і розміщення інформаційних стендів з правового інформування учасників навчально-виховного процесу.

Важливим засобом ефективності роботи класних керівників є алгоритмізація їх діяльності. Алгоритм діяльності класного керівника щодо здійснення правоосвітньої та правовиховної роботи з учнями містить таку послідовність дій:

1. Узгодження плану правоосвітньої роботи з нормативно-правовими документами, річним планом виховної роботи школи, Концепцією виховної роботи школи.

2. Планування правовиховної роботи відповідно до індивідуальних особливостей та групових потреб учнів, рівня їх вихованості, аналізу результатів, прогнозування та проектування правоосвітньої і правовиховної діяльності.

3. Використання активних форм проведення правоосвітньої та правовиховної роботи з учнями (правова студія, правовий турнір, круглий стіл, клуб «Довіра», брейн-ринг тощо).

4. Забезпечення співпраці з адміністрацією школи, педагогом-організатором, психологом, соціальним педагогом в організації правової освіти учнів, консультативної роботи з батьками, індивідуальної роботи з учнями, організації служб захисту дітей, тісного зв'язку з дитячими та молодіжними організаціями, культурно-освітніми та позашкільними установами. [67]

Показниками успішної діяльності класного керівника з правового виховання учнів має стати динаміка зростання рівня правової вихованості школярів, організованості та згуртованості класного колективу, висока мотивація пізнання, тенденція до підвищення якості знань, активність учнів у позаурочній діяльності, гуртковій роботі, зменшення кількості правопорушень, активна участь батьків у виховному процесі, захищеність та комфортність умов перебування кожного вихованця в школі.

Для визначення результативності правоосвітньої роботи з учнями, у навчальних закладах заступниками директора з виховної роботи, класними керівниками два рази на рік досліджується рівень вихованості учнів, проводиться моніторинг участі дітей у шкільних та міських заходах відстежується динаміка правопорушень у порівнянні з попередніми роками, визначаються сильні та слабкі сторони в правоосвітній роботі, планується подальша діяльність.

Забезпечення системної діяльності в організації правової освіти учнів передбачає тісну взаємодію з Палацами творчості дітей та юнацтва, Будинками школяра, дитячими центрами, іншими позашкільними навчальними закладами, де поглиблюються правові знання учнів шляхом модульного навчання за темами «Спілкуємося й діємо», «Твоє життя – твій вибір», «Прояви турботу та обачливість», «Знаємо та реалізуємо свої права», «Моє майбутнє» тощо. На заняттях школи «Лідер» підлітки зможуть оволодівати мистецтвом спілкування, вирішення конфліктів, усвідомлення й визначення соціальних зв'язків у суспільстві, їхнього взаємовпливу. Разом з тим підлітки отримують практичні навички проведення тренінгів для своїх однолітків на теми: «Урок заради життя» (проблеми ВІЛ-СНІД), «Знаємо та реалізуємо свої права» (ознайомлення з Конвенцією ООН про права дитини) та ін.

Правові знання, отримані учнями, дозволять сформувати відповідний рівень правової свідомості та культури, що дасть можливість орієнтуватися в суспільних відносинах, учасником яких є держава і які регулюються та охороняються правом, діяти відповідно до закону в процесі життя [68]. С. Русова писала, «Діти з самого початку мають користуватися волею і разом з тим розуміти суспільну силу закону й коритися йому не з ляку перед карою, не з поневолення повагою вчителя, але на підставі суспільної товариської умови, на підставі свідомого визнання її користі для суспільного групового життя» [52]. Це, в свою чергу, вимагає чіткої системи управлінської діяльності. Необхідно забезпечити наступність у правовиховній роботі між різними ланками освіти, поширювати досвід роботи. Ефективною передумовою результативності правоосвітньої роботи є взаємодія установ освіти, органів внутрішніх справ, управлінь і відділів у справах молоді, сім'ї та спорту, закладів та установ культури, комісії у справах дітей, громадських організацій. Дуже важливо, щоб ця взаємодія була послідовною і системною, щоб кожен з учасників навчально – виховного процесу прагнув до утвердження і розвитку правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк О. С. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб підготовки майбутнього вчителя до спілкування з учнями. К., 2015. 174 с.
2. Бондарь В. И. Повышение эффективности подготовки директора школы к управлению процессом обучения. К., 1986. 170 с.
3. Ващенко Л. Зміст і структура інноваційного педагогічного процесу : інноваційна діяльність ЗНЗ.К. : Вид. Дім «Шкільний Світ»; Вид. Л. Галіцина, 2005. 128 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. К.: АПН України, 1995. 45 с.
5. Горбова Н. А. Культурно-антропологічний підхід у етнопедагогічних дослідженнях і практичних перетвореннях освіти /Н. А. Горбова// Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогіка. – Зб. статей. – Мелітополь: – 2012. – Вип.9. – с.283-291.
6. Горбова Н. А. Правова культура особистості: до постановки питання /Н. А. Горбова// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, №14, Т.1, 2015, - С. 25-27.
7. Горбова Н. А. Правомірна поведінка: підходи до визначення дефініцій, соціальна значимість та типологія. /Н. А. Горбова// Право і суспільство № 5-2, 2015, - С. 35-40.
8. Горбова Н. А. Теорії інтелектуальної власності: до постановки питання. /Н. А. Горбова// Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. – № 1 (II)., - С. 16-22.
9. Горбова Н. А. Юридична відповідальність у правомірній поведінці: теоретико-методологічний аспект. /Н. А. Горбова// Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія «Право». Т.1, Вип.34 2015, - С.12-15.
10. Горбова Н. А. Юридична відповідальність у правомірній поведінці - самостійний елемент механізму правового регулювання / Н. А. Горбова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки» № 4, 2015. – С. 25-31.
11. Горбова Н. А. Правова культура: поняття та сутність. / Н. А. Горбова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції

Науковий збірник Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара – Дніпро, 2017.

12. Горбова Н. А. Правова культура та культура прав людини: співвідношення понять та шляхи імплементації. /Н. А. Горбова// Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». №1, 2017, с.16-18.
13. Горбова Н.А. Формування правової культури: антропологічний підхід /Н. А. Горбова// Електронне наукове фахове видання ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - 2017, № 5. Наукове фахове видання, наукометричні бази Google Scholar; Index Copernicus International.
14. Горбова Н. А. Використання інтерактивних методів у процесі викладання дисципліни «правознавство»: «ажурна пилка». / Н. А. Горбова // Удосконалення навчально-виховного процесу в вищому навчальному закладі. Випуск 19 / Збірник науково-методичних праць/ Таврійський державний агротехнологічний університет – Мелітополь, 2016. – 190-197 с.
15. Горбова Н.А. Формування та шляхи створення об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. / Г.В. Ортіна, Н.А. Горбова, Ю.Є. Вороніна / - Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. – 2019. – 410 с.
16. Горбова Н.А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. / Н.А.Горбова // «Право та державне управління» № 1 (2019)/
17. Горбова Н. А. Правомірна поведінка: підходи до визначення дефініцій, соціальна значимість та типологія. /Н. А. Горбова// Право і суспільство № 5-2, 2015, - С. 35-40.
18. Горбова Н.А. Господарське право України / Н.А.Горбова // . – Навчальний посібник, - ТДАТУ. – Мелітополь. – 2019. – 125с.
19. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя Х., 2008. – 267 с.
20. Гриньова М. Теорія та практика управління навчальним закладом : навчально-методичний посібник. Полтава: ПДПУ, 2016. 48 с.
21. Гурлева Т. С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи «за». Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 9. С. 64–68.

22. Дем'янюк Т. Д. Планування роботи класного керівника. Позакласний час. 2009. № 15/16. С. 24–29.
23. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент у системі освіти : навчальний посібник К. : МАУП, 2009. 176 с.
24. Журавлев В. І. Особливості сучасного правового забезпечення модернізації освіти України. Віче. 2018. № 3. С. 26–28.с.
25. Конаржевский Ю. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой. М.:Педагогика, 1986. 144 с.
26. Конаржевский Ю. Что нужно знать директору школы о системах и системном подходе. Учебное пособие. Челябинск: Изд-во ЧГПИ, 1986. 135 с.
27. Кулемин Н. А. Правове виховання та правовий захист учнів. Навчально-методичний посібник. 2001. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2017. 168 с.
28. Кусайкіна Н. Права людини для дітей . Початкова школа. 1998. № 10. С. 1–3.
29. Кусайкіна Н. Правова освіта чи правове виховання у школі. Освіта України. 1998. С. 2–3.
30. Маслов В. І. Управлінська компетентність керівника школи. Черкаси : УНТЕІ, 2006. 115 с.
31. Маслов В. Наукові засади визначення змісту підвищення кваліфікації та підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Післядиплом. освіта в Україні. 2002. № 2. С. 63–66.
32. Мацук Л. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до правового виховання молодших школярів. Т., 2012. 291 с.
33. Національна програма правової освіти населення : затв. Указом Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
34. Невский А. И. Отклонения в поведении и неуверенность в себе. Дисциплина и предупреждение педагогической запущенности школьников. Кишинев, 2002. С. 120–128.
35. Пікельна В. С. Управління школою. К. : Альфа, 1998. 260 с.
36. Подмазін С. І. Системно-цільовий підхід до управління освітнім процесом у школі. Директор школи. Україна. 1999. № 8/9. С. 72–76.
37. Поликовська О. Громадянське суспільство та духовна культура. Шлях освіти. 2008. № 3. С. 2–5.

38. Правознавство: Навчальний посібник за ред. Р. І. Кондратьєва. Хмельницький, 2008. 375 с.
39. Причепій Є. М. Філософія. К. : Академія, 2011. 575 с.
40. Ремех Т. Компоненти і прояви правової предметної компетентності учня. Х., 2012. 174 с.
41. Свириденко С. О. Формування здорового способу життя молодших школярів у позакласній виховній роботі. К., 2005. 216 с.
42. Симонов В. П. Директору школи об управленні учебно-воспитательным процессом. М. : Педагогика, 1987. 160 с.
43. Симонов В. П. Педагогический менеджмент: 50 НОУ-ХАУ в управленні педагогическими системами : учебное пособие. М. : Пед. о-во России, 1999. 430 с.
44. Смагіна Т. М. Формування правової компетентності учнів у процесі навчання правознавства. Київ, 2007. 159 с.
45. Сухейл А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни молодежи. Душанбе, 2009. 233 с.
46. Тимофєєва Н. Правове виховання дитини. Завуч. 2017. № 34. С. 3.
47. Токарева А. М. Правове виховання учнівської молоді. К.:Відродження. 2008. № 6. С. 14–16.
48. Хуртова Т. В. Управління навчальним закладом. К. : Знання, 2016. 365 с.
49. Ядов В. А. Социологическое исследование. Методология. Программа. Методы. М.: Наука, 2002. 239 с.
50. Олексенко Р. И. Философия образования как неотъемлемый фактор экономического развития общества / Р. И. Олексенко // «Социосфера»: науч.–метод. и теор. журнал. – 2013. – №3. – С.19-26.
51. Олексенко Р. І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості / Р. І. Олексенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2015. - Вип. 62. - С. 65-73.
52. Олексенко Р. І. Роль економічної освіти у процесі становлення успішної держави / Р. І. Олексенко // Гілея: науковий вісник. - 2017. - Вип. 116. - С. 259-262.
53. Олексенко Р. І. Стратегічні завдання освіти і виховання сучасного підприємця / Р. І. Олексенко // Нова парадигма. - 2012. - Вип. 112. - С. 19-28.

54. Олексенко Р. І. Особистість в освітньому середовищі, яке динамічно трансформується / Р. І. Олексенко, Ю. А. Васюк // Філософські обрії. - 2017. - Вип. 37. - С. 124-135.
55. Roman Oleksenko, Valentin Molodychenko, Nina Shcherbakova. Neoliberalism in Higher Education as a Challenge for Future Civilization. *Philosophy and Cosmology*. 2018. Vol. 20.
56. Окса М. Вплив управління навчальним закладом на якість освіти / М. Окса, К. Олексенко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка .-2018.- №20. - С. 52-56.
57. Олексенко К. Б. Сучасні тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті /К.Б. Олексенко// Інформаційні технології в освіті та науці.-2018.-С. 196- 201.
58. Олексенко К. Б. Розвиток освітнього простору майбутніх учителів до проектування освітньо-розвивального середовища здобувачів початкової освіти /К.Б. Олексенко// Міжнародна науково-практична конференція "Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства", 27-28, Запоріжжя. – 2019.-С.126-128.
59. Шарова Т. М., Шаров С. В. Електронне навчання: дієвий формат освіти. *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 16-17 травня 2019 року)*. Суми: Видавництво СумДПУ імені АС Макаренка, 2019. С. 119–123.
60. Шарова Т. М., Шаров С. В. Масові відкриті онлайн курси як можливість підвищення конкурентоспроможності фахівця. *Молодий вчений*. 2018. Т.9. №61.1. С. 137–140.
61. Sharov S., Sushko E. Розробка інформаційної системи для аналізу діяльності співробітників компанії. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2017. Т.5. №3. С. 73–83.
62. Нестеренко О. Особливості правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 185–188.
63. Нестеренко О.М. Підвищення рівня правової та етичної культури державних управлінців як один із основних пріоритетів правового виховання в умовах соціальної мобільності/ Нестеренко О.М.//

Загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право» Розділ «Юридичні науки» № 6, м. Київ, 2019 р.- с. 230- 234.

64. Нестеренко О. М. Формування культури діалогу в умовах існування мультикультурного суспільства //сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції /О.М. Нестеренко// сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції – 2019. – С. 373- 376.
65. Нестеренко О.М. Підвищення рівня правової та етичної культури державних управлінців як один із основних пріоритетів правового виховання в умовах соціальної мобільності/ О.М. Нестеренко// Загальноукраїнський науковопрактичний господарськоправовий журнал «Підприємництво, господарство і право» Розділ «Юридичні науки» № 6, м. Київ, 2019 р.- с. 230-234.
66. Застрожнікова І.В. Принципи децентралізації в управлінні освітою/Застрожнікова І.В.// Науковий вісник: Державне управління, № 2, 2019 – С. 59-65.
67. Застрожнікова І.В. Сучасний стан державного регулювання освітніх новацій в Україні / І.В. Застрожнікова, Ю.О. Ульянченко //Актуальні проблеми державного управління: зб. наук.пр. – Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2019. – Вип. 2 (56), с.192-198.
68. Застрожнікова І.В. Освіта в сільських ОТГ в умовах децентралізації влади в Україні / І.В. Застрожнікова // Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ» ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон, 18-19 квітня 2019 року.